

Віра Науменко

ЛІТЕРАТУРНЕ ЧИТАННЯ

2 КЛАС

ЛІТЕРАТУРНЕ ЧИТАННЯ

Українська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням українською мовою

**Підручник для 2 класу
загальноосвітніх навчальних закладів**

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки,
молоді та спорту України*

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

— ознайомся з інформацією самостійно;

— помічай незвичайні слова та вислови;

— виконай завдання, дай відповіді на запитання;

— розкрий таємниці твору, виконай завдання зі скриньки.

Науменко В.О.

НЗ4 Літературне читання : укр. мова для загальноосвіт. навч. закл. з навчанням укр. мовою : підруч. для 2-го кл. / Віра Науменко. — К. : Генеза, 2012. — 160 с. : іл.

ISBN 978-966-11-0126-4.

УДК 811.161.2(075.2)
ББК 81.2Укр-922

ISBN 978-966-11-0126-4

© Науменко В.О., 2012
© Видавництво «Генеза»,
оригінал-макет, 2012

ВІД АВТОРА

Любий читачу! Разом з іншими книжками цей підручник поведе тебе у світ краси художнього слова. Ти навчишся читати літературні тексти думаючи, уявляючи, запам'ятовуючи, насолоджуючись.

Кожен прочитаний твір збагатить твої знання й почуття, розповість багато нового, розширить коло твоїх інтересів.

Успіхів тобі!

З НАРОДНОГО ДЖЕРЕЛА

 З давніх часів український народ складав пісні, прислів'я, приказкі, загадки тощо. Ці твори не записували, а від покоління до покоління передавали з уст в уста. Саме тому їх називають *усною народною творчістю*. Є серед народних творів і такі, що призначені для дітей. Це казки, дитячі пісні, забавлянки, скоромівки, лічилки.

Письменники, які творять для дітей, часто звертаються до народних джерел.

Низенькі пороги — а двері широкі
зробили нащадки і *пісні високій*
одкрили їх навстіж: заходь, *всемогутня*,
дзвени про колишне і клич у майбутнє!

Максим Рильський

- Чому пісні, які народилися давним-давно, звучать і сьогодні? Як про це сказано у вірші?
- Про які особливості пісні розповідає поет?

¹ *Жанр* — різновид твору.

Завдання зі скриньки усної народної творчості

- Промов і прислухайся: *шубовсть, плюсь!* Звучить так, ніби хтось упав у воду. Спробуй здогадатися, хто це може бути.
- Доповни початок пісеньки співзвучним словом.

Іди, іди, дощичку,
зварю тобі

- Здогадайся, з якого твору наведена нижче розмова.

— Ой, чи живі, чи здорові
всі родичі гарбузові?

— Іще живі, ще здорові
всі родичі гарбузові!

- Спробуй назвати всіх гарбузових родичів із цього твору.
- Склади речення з поданих слів.

Сидить, надворі, її, коса, дівчина, коморі¹, в, а.

- Це не просто речення, а твір. Чи знаєш ти, як називаються такі твори?
- Закінчи думку.

Поспішиш — людей

- Чи відомо тобі, як називають цей і подібні вислови?

Скринька пісень-небилиць

У піснях-небилицях зображено світ, у якому відбуваються дивовижні події: тварини виконують людську роботу, грають на музичних інструментах, танцюють...

¹ *Комора* — окрема будівля або приміщення в будинку для зберігання зерна, продуктів, хатніх речей тощо.

ДВА ПІВНИКИ

Два півники, два півники
горох молотили,
дві курочки-чубарочки
до млина носили.

Цап меле, цап меле,
коза засипає,
а маленьке козенятко
ковші одбирає.

Одбирає, одбирає,
потім спочиває
та сестриці козуненьці
у скрипочку грає.

Танцюй, танцюй, козуненько,
ніженьками туп-туп!
А татуня з мамунею
надеруть нам круп¹, круп.

А вовчок-сірячок
з лісу виглядає,
ухопив цапеня
та й далі тікає.

Як схопив старий цап
новенькії віжки,
одібрав, залигав²
цапеня за ріжки.

¹ *Дёрти крупу́* — подрібнювати зерно.

² *Зали́гувати* — надівати мотузку (віжки) на роги.

Хоч вовчок обідрав
цапові реберце,
зате в тата з мамунею
радується серце.

- Про кого ця пісенька? Назви всіх **персонажів** твору.
- Розкажи про кожного з персонажів. Хто тобі подобається? Хто не подобається?
- Відшукай у тексті і прочитай слова, які звучать ніжно. Добери пестливі слова, якими можна замінити слово *коза*.
- Перечитай пісеньку, вслухаючись у її мелодійне звучання.
- Поміркуй, чи можна замінити слово *небилиця* іншим словом, наприклад: *казка, вигадка, фантазія, неправда, нісенітниця*.

Скринька пісень-забавлянок

Забавлянки співають дитині дорослі, коли бавлять її, гойдають. Ці пісенькі — веселі, тому викликають у малечі гарний, бадьорий настрій.

ЗАЙЧИКУ, ЗАЙЧИКУ

— Зайчику, зайчику,
де ти бував?
— У млині, у млині.
— Що чував?
— Казали кравці,
що близько ловці,
ледве я втік
через бабин тік¹
та через колоду,
та хвостиком у воду —
шубовсть!

• Які слова пісеньки свідчать про те, що в млині можна було почути новини?

• **Робота в парі.** Один із вас має відтворити поведінку зайчика в різних ситуаціях за змістом пісеньки. А інший спробує відгадати й описати ці ситуації.

Скринька пісень-закличок

У прадавні часи люди вірили в те, що можна задобрити дощ, вітер, сонце. Заклика́ли в піснях їх у гості.

Наприклад, коли надворі було хмарно, мрячно, діти ставали в коло і кликали сонце: «Вигрій, вигрій, сонечко, на широке колечко, на наше подвір'ячко, на бабине зіллячко...». А от закликаючи дощ, обіцяли пригостити його борщем. Тільки б він прийшов вчасно. Якщо ж дощик зачастив, просили його зупинитися. Однак він міг і недочути...

¹ *Тік* — майданчик надворі або приміщення для молотьби, очищення та просушування зерна.

ІДИ, ІДИ, ДОЩИКУ

Іди, іди, дощику,
зварю тобі борщику
у новому горщику.
Та поставлю на вербі,
щоб не з'їли комарі.
Буде вам, буде й нам,
буде всім кошарам.

ІДИ, ІДИ, ДОЩИКУ

Іди, іди, дощику,
зварю тобі борщику
в полив'янім¹ горщику,
поставлю на дубочку,
у зеленому садочку.
Вітер ізнявся,
дуб захитався,
горщик розбився,
а дощик полився —
цебром², відром, дійницею
над нашою пшеницею!..
Іди, іди, дощику,
зварю тобі борщику!..
Тобі каша, мені борщ,
щоб ішов великий дощ.

- Для чого діти звертаються до дощу?
- Порівняй дві пісеньки «Іди, іди, дощику». Про що вони? Що в них спільного?
- Чому ці пісеньки можна назвати закличками?

¹ *Полів'яний* — укритий особливим склоподібним розчином.

² *Цебрó* — велика дерев'яна посудина у вигляді відра або зрізаної діжки.

НЕ ЙДИ, НЕ ЙДИ,
ДОЩИКУ

Не йди, не йди, дощику,
зварю тобі борщику
у новому горщику,
вилізу на дуба,
спіймаю голуба.

ГЛУХИЙ ДОЩИК

— Дощику, дощику, іди туди, де просять.

— Де косять? — недочув дощик та й побіг на ко-
совицю.

— Дощику, дощику, іди туди, де чорно.

— Де вчора? — недочув дощик та й побіг туди, де
лив учора.

— Дощику, дощику, іди туди, де ждуть.

— Де жнуть? — знову недочув дощик і швидко
побіг на жнива.

- Про що діти просять дощик? Чому не хочуть, щоб він ішов?
- Порівняй пісеньки «Іди, іди, дощику» та «Не йди, не йди, дощику». Чим вони відрізняються?
- Чому текст називається «Глухий дощик»?
- Перероби текст на закличку. Чиї слова не треба промовляти і що необхідно додати, щоб дощик послухався?
- Вивчи напам'ять закличку, яка тобі найбільше сподобалася.

Скринька пісень-ігор

Деякі дитячі пісні співають під час ігор. А для цього потрібна неабияка кмітливість: то в дівчинку-подоляночку перевтілитися, то в городній овоч...

ПОДОЛЯНОЧКА

Десь тут була подоляночка,
десь тут була молодесенька —
тут вона **впала, до землі припала,**
личко не вмивала, бо води не мала.

Ой встань, ой встань, подоляночко,
обмий личко, як ту скляночку.
Візьмися в боки за свої скоки,
підскоч до раю, бери дівча скраю.

- Що має робити дівчинка-подоляночка під час гри? Розкажи про це за малюнком, використовуючи виділені слова.
- Уяви себе подоляночкою. Розіграй її поведінку.
- Знайди в слові *подоляночка* ім'я дівчинки.

Молода-молодесенька, гарна-гарнесенька.
Личко чисте, як скляночка.
Дівчинка гарна, як калина.

ХОДИТЬ ГАРБУЗ ПО ГОРОДУ

Ходить гарбуз по городу,
питається свого роду:
— Ой, чи живі, чи здорові
всі родичі гарбузові?

Обізвалась жовта диня,
гарбузова господиня:
— Іще живі, ще здорові
всі родичі гарбузові!

Обізвались огірочки,
гарбузові сини й дочки:
— Іще живі, ще здорові
всі родичі гарбузові!

Обізвалась морковиця,
гарбузова сестриця:
— Іще живі, ще здорові
всі родичі гарбузові!

Обізвались буряки,
гарбузові свояки:
— Іще живі, ще здорові
всі родичі гарбузові!

Обізвалась бараболя,
а за нею і квасоля:
— Іще живі, ще здорові
всі родичі гарбузові!

Обізвався старий біб:
— Я піддержав увесь рід!
Іще живі, ще здорові
всі родичі гарбузові!

— Ой гарбузе ти перістий¹,
із чим тебе будем їсти?
— Миска пшона, шматок сала —
от до мене вся приправа!

- Чим здивувала тебе назва пісні? Чому?
- Про які городні рослини йдеться у творі? Чому їх названо гарбузовими родичами?
- Розглянь малюнок до пісні. Які особливості кожного з її персонажів передав художник?
- Запропонуй вбрання акторів для виконання пісні на сцені.
- **Робота в групі.** Розіграйте пісню.

Скринька загадок

Загадка — це короткий влучний опис предметів або явищ, які треба відгадати. Предмети і явища в загадці не називають, а порівнюють з тими, що мають подібні ознаки. Якщо бути спостережливим, за цими ознаками можна знайти відгадку.

Без рук, без ніг, а пнеться на батіг.
Сидить дівчина в коморі, а коса її надворі.
На городі, на кущику —
кулька з соком для борщику.
Сидить баба серед літа, в сто сорочок одіта.
Стоїть півень на грядках у червоних чобітках.
Сидить Марушка в семи кожухах,
хто її роздягає, той сльози проливає.
Сімсот соколят на одній подушці сплять.
Що то за голова, що лиш зуби й борода?
Росте під хвостом миша з хвостом.

¹ *Перістий* — смугастий.

- Знайди відгадки на малюнку. Доведи, що вони правильні.
- З яких городніх рослин, зображених на малюнку, готують український борщ? Чого ще не вистачає, щоб борщ був смачним? Загадай про цю рослину загадку.

Іван Сенченко

ЗА ЛІСОМ, ЗА ПРАЛІСОМ ЗОЛОТА ДІЖА СХОДИТЬ

Катруся розповідала бабусі:

— А Сергієва мама таку загадку нам загадала: за лісом, за пралісом золота діжа сходить, — і каже, що діжа — це дерев'яна діжечка, у якій хліб місять. А як же діжечка може сходити?

Бабуся засміялася:

— То тільки так кажуть, що діжа сходить, а насправді сходить тісто в діжі. Покладуть у тісто дріжджі, воно й почина підійматися, а тоді вилазить з діжі балабухою¹. Балабуха велика, кругла, ясна, як сонечко. Люди шанують хліб, шанують і сонечко і люблять прирівнювати хліб до сонця, а сонце до хліба. Вийде вранці людина з хати, і їй здається,

¹ *Балабуха* — тут: опуклість, гірка.

що отам за лісом стоїть золота діжа і з неї, мов балабуха, викочується ясне сонечко.

— Ой, як гарно ти розказала! — скрикнула Катруся. — Усі загадки про місяць, зірки і про сонечко дуже красиві. Що люди люблять, про те гарно й розказують!

— Правда твоя, — сказала бабуся і погладила онучку по голівці.

- Знайди в прочитаному тексті загадку й відгадку до неї.
- Перечитай бабусине пояснення. Що до чого подібне?
- Які загадки про місяць, зірки ти знаєш? Загадай їх однокласникам.

Скринька прислів'їв і приказок

Прислів'я і приказки — це короткі влучні вислови, що віками зберігаються в народній пам'яті. Прислів'я зазвичай мають повчальний зміст. Над кожним з них треба добре подумати, адже ці вислови — своєрідна задача.

Поміркуй, чи схоже чимось слово на горобця. Горобця можна впіймати. А сказане слово? Щоб не довелося жалкувати, треба завжди думати, що сказати, адже слово — не горобець, вилетить — не піймаєш.

Посієш вчасно — виродить рясно.

Поспішиш — людей насмішиш.

З добрим дружись, а лихих стережись.
Нових друзів май, а старих не забувай.
На язиці густо, а на ділі пусто.
Гостре словечко ранить сердечко.
Слово чемне кожному приємне.
Де сила не візьме, там розум допоможе.
Зробив діло — гуляй сміло.
Що посієш, те й пожнеш.
Легко сказати, а важче зробити.

- Як ти розумієш зміст прочитаних прислів'їв і приказок? У яких випадках можна вживати кожний із цих висловів?
- Які ще прислів'я і приказки ти знаєш? Поясни їхній зміст.

Прислів'я може звучати радісно, сумно, захоплено, докірливо, розчаровано. Це залежить від ситуації, у якій воно промовляється.

Анатолій Григорук

ВЛІТКУ ДЕНЬ ГОДУЄ РІК

— Когутику¹, когуточку!
Дай куряткам по серпочку.
Годі їм ледарювати —
час у полі просо жати.

— Когутику, когуточку!
Дай куряткам по ціпочку.
Годі байдики їм бити —
треба просо молотити.

¹ *Кóгýт* — півень.

— Кукуріку! Кукурік!
Збіжжя¹ ми звезем на тік,
зерно зсиплемо в засік² —
влітку день годує рік.

- Знайди в прочитаному вірші пояснення вислову *бити байдики*.
- До якої роботи запрошують куряток? Прочитай.
- Знайди у вірші прислів'я. Поясни, як ти його розумієш.
- Пригадай пісню «Два півники» (с. 6). Чим вона нагадує вірш «Влітку день годує рік»?

Скринька скоромовок

Скоромовка — це вислів, який навмисне складено з важких для вимови слів. Чітке, виразне, швидке вимовляння скоромовок перетворюється на цікаву й корисну гру.

- Прочитай кожен скоромовку повільно, швидко й дуже швидко.

Пік біля кіп³ картоплю Прокіп.
Росте липа біля Пилипа.
Улас у нас, Панас у вас.
Вередували вереднички,
що не зварили вареничків,
не вередуйте, вередниченьки,
ось зваряться варениченьки.

¹ *Збіжжя* — рослини та зерно хлібних злаків.

² *Засік* — відгороджене місце в коморі або великий ящик для зсипання зерна, борошна.

³ *Копá* — стіжок із шістдесяти снопів, складених колоссям усередину й прикритих одним снопом зверху.

Ішов Прокіп — кипів окріп,
 прийшов Прокіп —
 кипить окріп,
 як без Прокопа кипів окріп,
 так і при Прокопові,
 так і при Прокописі
 і Прокопенятах кипів окріп.

Ліз карасик через перелазик
 та у воду — плюсь.

Летів горобець
 через безверхий хлівець.
 Вхопив гороху
 без червотуку.

Ніс Гриць пиріг через поріг,
 став на горіх, упав на поріг.

- Які слова в прочитаних скоромовках тобі важко було вимовляти швидко? Спробуй пояснити чому.
- Відшукай у кожній скоромовці групи букв, що повторюються або близькі за звучанням.
- Назви слова із співзвучними закінченнями, наприклад: *липа* — *Пилипа*.
- Які скоромовки проілюстрував художник?
- Спробуй скласти власну скоромовку, використавши слова: *Юрій* — *рій*; *Валентин* — *тин*; *Самсон* — *сон*.
- **Робота в групі.** Прочитайте слова, які вчуваються в щебеті співочого дрозда: *при-ди-кум...* *чай-пить...* *чай-пить...* Замініть *чай-пить* на *пить чайку* і тричі промовте змінену пісню пташки. Чи можна назвати її скоромовкою? Чому?

Скринька лічилок

Лічилка — це короткий віршик, який допомагає під час гри визначити чергу учасників. Із цією метою лічилку промовляють в особливому ритмі, який допомагає рахувати.

- Прочитай лічилку так, як вказують знаки наголосу та пауз (|).

Бі́гли | ко́ні | під мос | та́ми
з зо́ло | ти́ми | ко́пи | та́ми.
Дзе́нь, | бря́зь | — ви́йшов | кня́зь.

- На скільки частин поділено кожний рядок? Як це допомагає рахувати?

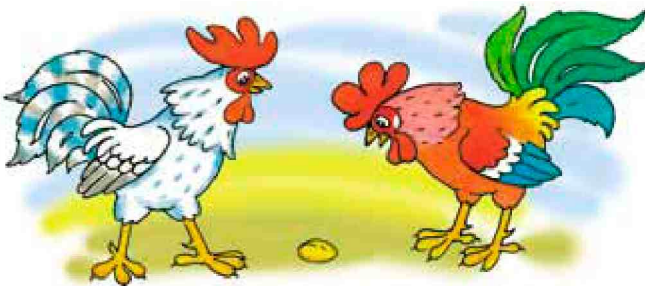
Ритм

Коті́лася то́рба	хлі́б- паля́ниця.
з ви́сокого го́рба,	З кі́м хо́чеш,
а́ в ти́й то́рбі	з ти́м поді́ліся.

- Зверни увагу на знаки наголосу й пауз у тексті. Вони визначають **ритм**: ділять рядок на дві частини.
- Розкажи прочитану лічилку для двох півників. З якого півника треба почати рахунок, щоб зернятка дісталось білому?

- Спробуй самотійно скласти шкільну лічилку з чотирьох рядків, яка починатиметься так:

Діти читають,
пишуть...

Повтори і пригадай

- Які різновиди усної народної творчості ти знаєш?
- Визнач, де закличка, загадка, лічилка, забавлянка.

* * *

Дощику, дощику!
Припусти, припусти
на бабині капусти,
на дідове сіно,
щоб позеленіло.

* * *

Ой чук-чуки, чуки-чок,
пішли дітки в садочок,
там нарвали квіточок,
там нарвали квіточок,
сплели доні віночок.

* * *

Вузлата, листата, а росте головата,
на нозі стоїть одній, сто сорочок на ній.

* * *

Раз, два, три, чотири, п'ять!
Вийшов зайчик погулять.
Як нам бути, що робити?
Треба зайчика зловити.

- Чому приказки, прислів'я, загадки називаються народними творами? Хто їхній автор?

АВТОРСЬКІ ВІРШІ ТА МАЛІ ЖАНРИ ДЛЯ ДІТЕЙ

Ліс великий і мовчазний. Лише гомонять верховіття дерев, радіють, що бачать сонце.

Василь Сухомлинський

- Чи не здалося тобі, що автор наділив дерева людськими властивостями? Поясни свою відповідь.
- Які слова допомогли тобі почути, як шумлять дерева, зрозуміти їхній настрій?

Завдання з авторської скриньки

- За назвою вірша «*Прийшла осінь*» здогадайся, які картини природи намалює словом його автор.
- Яке з поданих речень може бути початком забавлянки?

Ой чук-чуки, чуки — на!

Тато високо підкидає на руках маленьку донечку.

- Визнач настроїв вірша, у якому є такі слова: *чудова погода; найкраща погода*.
- Які загадки про птахів ти знаєш? Загадай їх однокласникам.
- Як ти вважаєш, чому завдання тобі запропонувала саме авторська скринька? Спробуй передбачити, які твори чекають на зустріч із тобою. Чим вони можуть бути схожі на твори з розділу «Народні дитячі пісні та малі жанри»?

МАРІЙКА ПІДГІРЯНКА

Марійка Підгірянкa жила в Закарпатському краї. У цьому мальовничому куточку України дерева наспівували їй чудові мелодії, а вітри з гір приносили казки. Казкова музика вилилася на папір поезіями. Вірші Марійки Підгірянки такі ж чарівні, як і народні пісні.

ЛІС

Шумить верхами буйний ліс —
дуби, берези, буки.

Співає сойка, свище дрізд,
і воркотять голубки.

Стрибає білка по верхах,
дітей зозуля кличе.

Вітрець шепоче в галу́зках¹,
в ярку² потік мугиче.

Цілує сонечко листки
у ніжній, теплій ласці.
Гриби наділи шапочкі
так само, як у казці.

ПРИЙШЛА ОСІНЬ

Прийшла осінь любa, мила
дітям на потіху.

Груші всі позолотила
у годину тиху.

¹ *Галу́зка* — гілка, гілочка.

² *Яро́к, яр* — глибока довга западина.

Ще червону фарбу мала
осінь-мальовничка,
яблучка помалювала
на обидва личка.

Як на сливи позирала,
знала, що робити:
усі сливи завивала
в сині оксамити¹.

І куди лиш не ходила
у годину тиху,
весь садочок прикрасила
дітям на потіху.

- Вслухайся у звучання віршів Марійки Підгірянки. Які слова надають їм ніжного забарвлення?
- Як ти розумієш виділені рядки?
- Чому осінь можна назвати *золотою, щедрою, жовтогарячою, багряною, золотоконою*?
- Що можна було б зобразити на малюнку до вірша «Прийшла осінь»? Які кольори треба обрати? Чому? Виконай малюнок на папері.

НАТАЛЯ ЗАБІЛА

Дитяча письменниця Наталя Забіла розмовляє з маленькими читачами ніжно, лагідно. Настрій її творів часто навіяний картинками природи. А забавлянки Наталі Забіли за мелодійністю звучання подібні до народних. Вони випромінюють материнську любов.

¹ *Оксаміт* — тканина з густим коротким ворсом.

* * *

— Ладки, ладоньки, ладусі,
Ой ладусі, ладки!
Де були ви?
— У бабусі.
— Що їли?
— Оладки.
— З чим оладки?
— Із медком
та з солодким молочком.
— А де брали медок?
— Діставали у бджілок

у садку зеленому,
під рясними кленами,
під кленами, під липами,
де ягоди розсипані.
— Хто розсипав?
— Гуси.
— Хто збере?
— Бабуся.
— Хто поїсть?
— Дитинка —
дівчинка Маринка.

• **Робота в парі.** Розіграйте прочитану забавлянку.

* * *

Ой чук-чуки,
чуки — на!
Наша доня
чепурна.
В неї на голівці
жовті чорнобривці,
і віночок
з конюшини,

і намисто
із шипшини,
і листок квасольки,
наче парасолька,
і широкий
лопушок,
мов зелений
фартушок!

- Зверни увагу, як починаються забавлянки Наталі Забіли. А якими словами починаються народні забавлянки?
- Вивчи одну із забавлянок поетеси і прочитай її з пам'яті.
- Опиши малюнки, які можна було б виконати за змістом забавлянок.

ДОЩ ІДЕ

Сьогодні за хмари
сховалося сонце.
Краплинки дощу
стукотять у віконце,
і стежить за ними
Маринка сумна:
— **Погана** погода! —
зітхає вона.

Та квіти і трави,
ковтаючи воду,
шепочуть **зраділо**:
— **Чудова** погода!
Ми хочемо пити,
щоб краще рости,
свіжіш зеленіти,
буйніше цвісти!

І в полі зеленім
хвилюються сходи:
— **Хороша** погода!
Найкраща погода!
Ой дощику, дощику,
лий, поливай,
готуй для людей
золотий урожай!

- Визнач **настрій твору** (сумний, журливий, радісний, веселий, піднесений).
- Чи змінюється настрій упродовж вірша?
- Зверни увагу на виділені слова. Чий настрій передає кожне з них?
- Чому Маринці сумно, а рослинам радісно?

Дощик, сонячний і хлібний,
Спить у лагідній хмаринці.

Анатолій Костецький

- Яка картина постала у твоїй уяві під час читання поетичних рядків? Якими незвичайними ознаками поет наділив дощ і хмаринку?

ЛЕОНІД ГЛІБОВ

Серйозно й поважно, іноді з доброзичливою усмішкою розмовляє з нами Леонід Глібов.

Понад п'ятдесят творів написав він для маленьких читачів. Серед них — загадки, вірші, казки, байки, акровірші¹.

Авторське ставлення

ЗАГАДКА

Була собі бабуса Гася;
гладуху добре всякий знав.
Якась чудна вона вдалася,
і досі я не розгадав.

Як прийде — **люди врозтіч скачуть**,
і трусяться, як загуде;
а як немає довго — плачуть
і виглядають, чи не йде.

Пішов я раз по полуниці,
ще змалечку я був їдок:

¹ *Акрівіри* — віршована загадка, відгадка якої складається з початкових букв усіх рядків.

весь день збираю у травиці —
одну у глечик, дві в роток.

Дивлюсь — до мене суне Гася...

Ну, чуба, думаю, намне!..

І відкіля вона взялася?

Неначе стерегла мене.

Підняв я поли, чимчикую¹,
вона ж за мною навздогін;
от-от настигне... близько, чую...
Я до баштанника² в курінь³.

Розсердилася дуже Гася,
що не піймався їй дідок,
і так сльозами розлилася,
що аж товстий курінь промок.

На мене grimнула бабуся:
«Тривай, старий ласун, тривай!
Колись застукаю, діждуся...» —
і потяглась кудись за гай.

Що ж то за баба Гася тая?
Невже не можна розгадать?
То, діти, хмара дощовая, —
не гріх і бабою прозвать.

Буває, скрізь все літо ходить,
а іноді нема й нема;
раз добре зробить, раз нашкодить,
і плач, і радість їй дарма.

¹ Чимчикувати — іти швидко, поспішно, часто ступаючи.

² Баштанник — сторож на баштані або його власник; баштан — ділянка поля, на якій вирощують дині, кавуни.

³ Курінь — легка будівля на городах, баштанах.

- Прочитай виділені слова. Як ти гадаєш, чому автор використав саме їх?
- Поясни вислів *чуба намне*.
- Прочитай перше речення твору. Як ти розумієш слово *гладуха*?
- У яких рядках вірша-загадки **автор висловив своє ставлення** до бабусі Гасі? Прочитай.
- Прочитай народну загадку.

Була собі баба Гася, як прийде — всі скачуть, як довго ж нема — плачуть.

- Чим загадка Леоніда Глібова відрізняється від народної?
- Продовж низку слів, якими можна назвати хмару: *темна, сива...*

СТЕПАН ЖУПАНИН

Український письменник Степан Жупанин розповість тобі про пригоду дівчинки Наталки й загадає загадку про маленьку сіреньку пташку.

Кожен його твір — це дім поетичного слова, населений дітворою, збудований добрим серцем і розумом автора. Мелодійні вірші Степана Жупанина легко запам'ятовуються. Багато з них стали піснями.

НАТАЛЧИНА ПРИГОДА

Ох, невесело Наталці:
рукавички загубила.
Може, десь лежать у балці —
сніжки там з дітьми ліпила.

Ох, невесело Наталці:
не знайшлись вони, пухнасті.
Йде додому — мерзнуть пальці.
Хто допоможе у нещасті?

Стрів її на стежці Вова,
дівчинку хлопчині жалко.
Рукавички зняв і мовив:
— Ось мої... Погрійсь, Наталко!

- Яка пригода трапилася з Наталкою?
- Хто допоміг дівчинці? Як саме?
- Як ти гадаєш, чи змінився настрій Наталки? Поясни свою відповідь.

Коли твір відкриває свої таємниці

*Під час читання розмірковуую, уявляю,
придивляюся, прислухаюся*

ЗАГАДКА

— Тьох-тьох-тьох, тіву-тів... —
лине радісно з гаїв.
То співаночка чия?
Голосного

- Які слова допомогли тобі знайти відгадку?
- Порівняй загадку Степана Жупанина з народною:

Маленький, сіренький
по гаях літає, гарно співає.

- Чим відрізняється загадка поета?

Чи знаєш ти?

Соловей співає тоді, коли солов'їха висиджує в гніздечку пташенят. Співом він розважає свою подругу,

висловлює любов до неї. Тим часом солов'їха сидить у гнізді поблизу, голосу не подає.

У народі кажуть: «У солов'я голос пропадає, як ячмінь колос викидає».

- Що тобі відомо про солов'їв?
- Прочитай поданий нижче текст. Дізнайся, як його авторка пов'язує образ весни із солов'їною піснею; як пояснює, коли починає співати соловей.

Алевтина Волкова

ВЕСНА ЗЕЛЕНІ

Травень — це розквіт і буяння зелені. Дерева і різні кущики поспішають прибратися на свято весни. Кожен день приносить щось нове: з'явилися блакитні незабудки, розпускаються фіалки. Ще трохи — розгорнуться чашечки конвалії, зацвіте ніжна суниця...

Білими хмаринками вкрилася черемха. І пливе від неї солодкий медовий аромат у високе-високе небо. До гомінкого щебету пташок приєднуються чарівні трелі солов'я. Кожен заслухається співом цього малесенького сіренького співця. Кажуть у народі: «Соловей співає, коли роси з березового листа напитися можна». Значить, уже повністю розпустилася береза.

ОЛЕНА ПЧІЛКА

Перу української письменниці Олени Пчілки належить багато цікавих оповідань, казок, віршів для малечі. Вона також збирала й записувала зразки усної народної творчості.

Чимало енергії й таланту вклала Олена Пчілка у справу виховання й освіти дітей.

Вже ж улюбому куточку
змінлося все!..
Он кучері з верби рясні
вітерець несе
по узгір'ю на змокрілий
холодний пісок;
зажурився, засмутився
унизу й ставок:
похмурюю, невеселу
думоньку гада,
і здіймається під вітром
темная вода;
хитаються очерети,
лози самотні
ронять в воду, наче сльози,
листочки дрібні...

- Знайди в прочитаному вірші слова, які створюють його сумний настрій.

- Прочитай один із записів Олени Пчілки.

Ануते швидко скажіть тричі поспіль:

— Сестрице, чи ткачі тчуть, чи не тчуть?

— Чуть-чуть тчуть, ледь човники волочуть, бо їсти й чуть-чуть не чуть!

— Нехай ще чуть-чуть потчуть, бо вже чуть, що перепічки печуть!

А що? Не скажете швидко? Спотикаєтесь?.. А мені одна волинська дівчинка так швидко це говорила, мов чечіточка цвірінькала.

- Про який жанр усної народної творчості йдеться в прочитаному тобою тексті? А от Олена Пчілка назвала його *спотиканкою*.

ГРИЦЬКО БОЙКО

Грицько Бойко писав для дітей вірші, скоромовки, лічилки, загадки, казки. А ще — смішинки-веселинки для тих, хто любить і розуміє гумор. Письменник надзвичайно майстерно читав свої твори, умів перевтілюватися в їхніх персонажів.

- Прочитай скоромовки, додавши потрібне слово.

ЛЕЛІ

Глянь:
в лелечій
у оселі
в білих
льолях
милі
лелі.
Лелі,
леленьки малі
у кубельці,
у те.. .

ПОДЗЬОБАВ І ПОСТРИБАВ

Дзьобнув хлібця
горобець,
дзьоб обтер
об стовбурець.
Барабольки
подзьобав,
по бруківці
по.. .

- Які звуки часто повторюються в кожному з віршів? Як ти гадаєш, чому?

Повтори і пригадай

- Доповни рядки з вірша Марійки Підгірянки.

Шумить верхами буйний ліс —
дуби, берези, буки.
Співає ... , свище ... ,
і ... голубки.

- Знайди у вірші Наталі Забіли «Дощ іде» закличку.
- Назви автора наведених рядків.

Що ж то за баба Гася тая?
Невже не можна розгадять?

- Прочитай вірш Дмитра Білоуса. Чи можна назвати його скоромовкою? Чому?

Ти, Пантелію, пальто латай,
а ти, Дарино, пір'я дери.
Ти, Митю, миттю моток мотай,
а ти, Варваро, вареники вари.

- Порівняй авторську й народну загадки. Чим вони подібні, а чим відрізняються?

Цей скляр старанний дуже —
вночі посклив калюжі.
Та тільки сонечко зійшло —
відразу десь пропало скло.

Тамара Коломієць

Без пилки, без сокири, а мости будує.

Народна творчість

Вірші, загадки, лічилки, скоромовки, створені письменниками, називають літературними творами.

За голубими вітряками,
де скачуть коники баскі,
десь у траві, під лопухами,
живуть бабусині казки...

А ніч коли злітає з неба
і заглядає до вікна, —
тоді *казки* спішать до тебе
і *світяться* до ранку в снах...

Анатолій Костецький

• Прочитай, що написав про казки дитячий письменник Всеволод Нестайко.

Казка...

Після колискової, яку співала тобі мама, це був перший художній твір, з яким ти, юний друже, познайомився в житті.

Головне, про що завжди йшлося в казках, — це одвічна боротьба добра і зла.

Многолике й підступне зло на землі, але невтомні й непереможні сили добра.

А починається боротьба із себе самого, з подолання в собі таких простих, звичайних недоліків і хиб, як лінощі, байдужість, страх, зазнайство, хитрість, лукавство, нечесність...

Цьому здебільшого й присвячуються казки про тварин.

Завдання зі скриньки народних казók

- Чи знаєш ти українську народну казку, у якій пан загадав дівчині прийти до нього в гості так, щоб ні йшла, ні їхала, ні взута, ні боса, ні з гостинцем, ні без гостинця? Як вона називається?
- Пригадай, хто і в якій казці співає таку пісеньку:

— Я по засіку метений,
я на яйцях спечений...

- Спробуй продовжити цю пісню.

Скринька українських народних казок

Найулюбленішими героями українських народних казок є зайчики-побігайчики, лисички-сестрички, вовчики-братики, їжачки, ведмеді та інші тварини.

Герої казки
Головний герой

КОЛОБОК

(Уривки)

Були собі дід та баба і дожилися вже до того, що й хліба нема.

Дід просить:

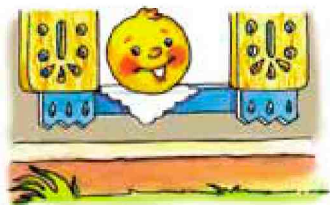
— Бабусю! Спекла б ти колобок!

— Та з чого я спечу, коли й борошна нема?

— Ото, бабусю, піди в хижку¹ та назмітай у засіку борошенця, то й буде на колобок.

¹ *Хіжка* — те саме, що комора.

Послухалася баба, пішла в хижку, назмітала в засіку борошенця, витопила в печі, замісила яйцями борошно, спекла колобок та й поклала на вікні, щоб охолонув.

Він лежав, лежав на вікні, а тоді з вікна — на призьбу¹, а з призьби та на землю в двір, а з двору та за ворота і побіг-покотився дорогою.

Біжить та й біжить дорогою, коли це назустріч йому зайчик.

— Колобок, колобок, я тебе з'їм!

А він і каже:

— Не їж мене, зайчику-побігайчику, я тобі пісеньку заспіваю.

— Ану заспівай!

— Я по засіку метений,
я на яйцях спечений,
я від баби втік,
я від діда втік,
то й від тебе втечу!

Та й побіг знову...

• Так закінчилася перша пригода колобка. А далі в казці з'являються нові герої і все повторюється. Продовж розповідь за схемою, вміщеною на першому форзаці підручника.

— Ну й пісня ж гарна! — каже лисичка. — От тільки я недочуваю трохи. Заспівай-бо ще раз та сідай до мене на язик, щоб було краще чути.

Колобок скочив їй на язик та й почав співати:

¹ *Призьба* — невисокий земляний насип уздовж стін хати з надвору.

— Я по засіку метений,
я на яйцях спечений,
я від баби втік...

А лисичка — гам його!
Та й з'їла.

- У якій послідовності з'являються **герої казки**: ведмідь, заєць, лисичка, баба, вовк, дід, колобок? Хто з них є **головним героєм**?
- Як ти гадаєш, чи можна назвати колобка веселим, довірливим, хвальковитим? Доведи.
- У чому виявилися хитрість і підступність лисички?
- **Робота в групі**. Розіграйте казку. Промовляючи слова героїв, використовуйте міміку й жести.

Чи знаєш ти?

В українській народній творчості лисиця завжди символізує хитрість (*хитрий як лис*), вовк — жорстокість і жадібність (*злий як вовк*), ведмідь — силу й незграбність (*дужий як ведмідь*), заєць — боягузтво й слабкість (*дрижить як заєць*).

Розвиток подій

ГОРОБЕЦЬ ТА БИЛИНА

(Уривки)

Прилетів якось горобець до билини та й просить:
— Билино, билино, поколиши мене, горобця —
доброго молодця!

Билина каже:

— Не хочу.

Розсердився горобець. Полетів до кози.

— Іди, козо, билину гризти, бо не хоче билина по-
колихати горобця — доброго молодця!

Каже й коза:

— Не хочу!

Полетів горобець до вовка.

— Йди, вовче, козу їсти, бо коза не хоче билини гризти, а билина не хоче поколихати горобця — доброго молодця.

Вовк каже:

— Не хочу!

Полетів горобець до людей.

— Ідіть, люди, вовка бити, бо вовк не хоче...

- Відтвори подальший **розвиток подій**, спираючись на схему, розміщену на першому форзаці підручника.

Шуліка¹ до курей, а кури до червів, а черви до довбні, а довбня² до волів, а воли до води, а вода до вогню, а вогонь до людей, а люди до вовка, а вовк до кози, а коза до билини, а билина тоді:

— Ко-о-о-лих, ко-о-о-лих!

- Хто головний герой казки? Що ти можеш про нього сказати? Яким ти уявляєш горобця на початку казки, а яким — наприкінці?

Вчинок героя казки Повтор

ЛИСИЧКА-СЕСТРИЧКА

(Уривки)

Украла собі лисичка-сестричка курочку та й біжить. Біжить вона, біжить, коли ж ніч уже близько.

¹ *Шуліка* — великий хижий птах; коршак, яструб.

² *Довбня* — велика дерев'яна палиця з потовщенням на кінці.

Бачить лисичка хатку, заходить туди, вклонилася низенько та й каже:

— Добри вечір, люди добрі!

— Доброго здоров'я!

— Пустіть переночувати!

— Ой, лисичко-сестричко, у нас хатка маленька, ніде буде тобі лягти.

— Дарма, я під лавкою зігнуся, хвостиком обгорнуся та й переночую.

Хазяї й кажуть:

— Добре, ночуй!

— А де ж я свою курочку подіну?

— Пусти її під піч.

Лисичка так і зробила. А вночі нишком устала, курочку з'їла й пір'ячко загребла.

Другого дня прокинулася раненько, вмилася біленько, хазяїнові на добридень дала.

— Ой, де ж моя курочка?

— А під піччю.

— Я дивилася, там нема.

Сіла лисичка та й плаче:

— Тільки й було добра, що курочка, та й ту забрано. Віддай мені, хазяїне, за курочку качечку!

Нема що робити — треба давати.

Взяла лисичка качечку в мішок та й пішла.

Біжить вона, біжить, аж застала її на дорозі ніч...

• Далі, як і в попередніх казках, усе повторюється. Зауваж: такий художній прийом називається **повтором**. Продовж розповідь за малюнками, вміщеними на першому форзаці підручника.

• За нібито вкрадене ягня хитра лисичка випросила в хазяїна невістку. Однак доробогою з'ясувалося, що в мішку сидів... Як ти вважаєш, хто б це міг бути?

Сидить лисичка в норі, а собака над корою — не може влізти. Лисичка і давай питатися ушей:

— Ушечки мої любі, що ви думали-гадали, як від того проклятого собачища втікали?

— Те ми, лисичко-сестричко, думали-гадали, щоб собака не догнав, золотої кожушини не порвав.

— Спасибі ж вам, мої любі ушечки, я вам сережки золоті куплю.

Тоді до очей:

— Що ви, оченьки мої любі, думали-гадали, як від того проклятого собачища втікали?

— Те ми, лисичко-сестричко, думали-гадали, туди-сюди розглядали, щоб собака не догнав, золотої кожушини не порвав.

— Спасибі ж вам, мої оченьки любі, я вам золоті окуляри куплю.

Потім до ніг:

— Що ви, ніженьки мої любі, думали-гадали, як від того проклятого собачища втікали?

— Те ми, лисичко-сестричко, думали-гадали, швидше втікали, щоб собака не догнав, золотої кожушини не порвав.

— О, спасибі ж вам, мої ніженьки, я вам куплю червоненькі черевички зі срібними підківками.

— А що ти, хвостище-помелище, думало-гадало, як від того проклятого собачища втікало?

А хвіст розсердився, що лисичка до нього так неласкаво заговорила, та й каже:

— Те я думав-гадав, поміж ногами плував, щоб собака догнав, золоту кожушину зняв.

Розсердилася лисиця на хвоста та й вистромила його з нори.

— На тобі, собачище, хвоста, відкуси!

А собака як ухопив, так увесь хвіст і відкусив...

- Назви персонажів казки. Хто є її головним героєм?
- Поділи казку на дві частини і стисло перекажи зміст кожної з них. Придумай до частин назви.
- Порівняй, із чого почала лисичка обмін і чим закінчила. Чим частина твору, у якій описано обмін, подібна до казки «Горобець та билина»? А чим відрізняється?
- Чи подобаються тобі **вчинки** лисиці? Як ти їх оцінюєш?
- Чи відповідає змісту казки приказка *Міняв ти-хо — виміняв лихо*? Поясни свою відповідь.

Скринька казок народів світу

Казок у світі не злічити, як зірок у небі. У кожного народу є свої казки.

МІНЬБА

Російська казка

(Уривки)

Купався багатий крамар¹ у річці, потрапив на глибінь, почав тонути.

Проходить неподалік дід старий, мужичок-сірячок, почув крик, метнувся до річки й витяг крамаря з води. Крамар не знає, як дідові й дякувати: запросив до себе в місто, пригостив щедро й подарував йому шмат золота завбільшки з конячу голову.

Узяв дід золото і йде додому, а назустріч йому перекупник табун коней жене.

— Добридень, діду. Звідки чвалаєш?

— З міста, від багатого крамаря.

— Що ж тобі крамар дав?

¹ *Кра́мар* — торгівець.

— Шмат золота з конячу голову.

— Віддай мені золото, візьми найкращого коня.

Узяв дід найкращого коня, подякував та й пішов далі. Коли так назустріч йому пастух воли жене.

— Добридень, діду! Звідки чвалаєш?

— З міста, від крамаря.

— Що ж тобі крамар дав?

— Золота з конячу голову.

— А де ж воно?

— Проміняв на коня.

— Віддай мені коня за найкращого вола.

Дід вибрав вола, подякував і пішов. Коли ось назустріч йому вівчар отару жене...

• Розглянь малюнки до казки, вміщені на першому форзаці підручника. У якій послідовності дід здійснював міньбу? Розкажи казку далі, використовуючи повтори.

Вибігла дідові назустріч баба:

— Ох, голубе, я тут без тебе геть пропадаю! Ну, розкажуй: був у крамаря?

— Був.

— А що крамар дав?

— Шмат золота з конячу голову.

— Де ж воно?

— Проміняв на коня.

— А кінь де?

— Проміняв на вола.

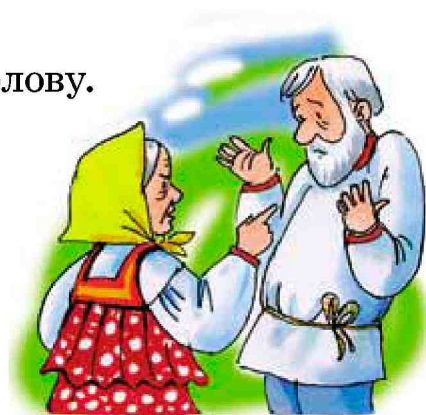
— А віл де?

— Проміняв на барана.

— А баран де?

— Проміняв на порося.

— А порося де?

— Проміняв на голку: хотів тобі, стара, гостинця принести, почав через тин перелазити і згубив.

— Ну, добре, голубчику, що хоч сам вернувся! Ходімо в хату вечеряти.

- Яка пригода трапилася з дідом? Із чого все почалося? Чим закінчилося?
- Чи схвалюєш ти вчинки діда? Чому?
- Добери до слів *метнувся*, *чвалаєш* слова, близькі за значенням. Як ти вважаєш, чи можна ними замінити ті, що вжито в тексті?
- Поділи казку на частини. Придумай назву до кожної з них.
- Чи відповідають змісту казки подані приказки?

Міньба одному корисна.

Проміняв бика на індика.

Зачін
Основна частина
Кінцівка

ЯК ДІВЧИНА КОРОЛЯ ПЕРЕХИТРИЛА

Угорська казка

Жила-була десь за сімома морями кмітлива дівчина. А була вона така розумна, що слава про неї дійшла аж до короля. Королю так багато говорили про цю дівчину, що він нарешті наказав запрягти коней і їхати по неї.

Привезли дівчину до короля. А король і каже:

— Ну, дівчино, чув я про твій великий розум. Отож слухай! Є в мене на горищі куделя¹. А їй — сто років. Спряди з неї золоті нитки.

¹ *Куделя* — прядиво або вовна, намотані на спеціальний кілок.

Дівчина відповіла:

— Ваша величносте, володарю життя й смерті людей, є в мого батька сторічний лозовий тин, накажіть з нього зробити веретено¹, і я вам спряду золоті нитки.

Сподобалася відповідь королю, але зараз же він придумав інше:

— Гаразд, ти мені добре відповіла, а тепер я тобі скажу ось що. Є в мене на горищі сто глечиків з дірками. Залатай їх!

— Охоче залатаю, — відповіла дівчина, — але хай ваша величність спершу накаже повивертати оті глечики, бо ж, відома річ, латки з лицьового боку ніколи не кладуть.

Каже тоді король:

— Друга відповідь теж розумна. Дам я тобі ще одне завдання. Якщо виконаєш — ось моя рука, одружуся з тобою.

— Кажіть, ваша величносте.

— Так ось що. Принеси й не принеси, щоб було й не було.

Дівчина подумала трохи, вийшла на кухню і попросила в кухаря два сита. Вийшла вона на подвір'я, де саме літала сила-силенна голубів, схопила одного голуба й поклала між сита. Потім пішла до короля:

— Ось я вам принесла те, чого ви бажали.

Бере король сита в руки — подивитися, що там між ними, а голуб і вилетів!

— Ось бачите, ваша величносте, я принесла й не принесла; було й немає.

¹ *Веретено* — ручне знаряддя для прядіння, що становить собою тонку паличку з видовженими загостреними кінцями й потовщенням посередині.

Побачивши, що дівчина й справді дуже розумна, король вирішив одружитися з нею. Запросили музик і танцювали тиждень, а може, й цілих два.

Я теж на тому весіллі був, мед пив, по бороді текло, а в рота не попало.

Хто не вірить — хай перевірить.

- Якими словами починається угорська казка. Якими закінчується? Наведи приклади **зачину** й **кінцівки** з інших народних казок.
- Прочитай **основну частину** казки. Скільки завдань дав дівчині король? Як мудра дівчина виконала їх?
- Перекажи ту частину угорської казки, яку зображено на малюнку.
- Яку українську народну казку про мудру дівчину ти знаєш? Розкажи її.
- Порівняй угорську й українську казки. Чим вони відрізняються?

ЖБАН¹ МЕДУ

Сербська казка

(Уривки)

Це було тоді, коли вовк і лисиця жили разом у дружбі й злагоді. Якось вони вкрали жбан меду, сховали в комірчину та й полягали спати. Вовк умотився на припічку, а лисиця — на лавці під грубкою.

От лисиці скортіло меду. Вона нетерпляче забила хвостом по лавці. Вовк почув цей стукіт та й каже:

— Лисичко, відчини двері, хтось проситься до хати!

Вона встала, та пішла не до дверей, а в комору, наїлася меду, облизалася й лягла спати.

Вовк і питає:

— Хто там приходив?

— Мене кликали за куму.

— А дитину як назвали?

— Початочок.

Невдовзі лисиці ще скортіло меду. Вдруге забила вона хвостом по лавці. Почув вовк та й каже...

• Розкажи пропущену частину казки, використовуючи повтори. Зауваж: наступних вигаданих «хрещеників» лисиця назвала *Половинкою* і *Остаточком*.

Хитра лисиця перевернулася на другий бік. Та не спалося їй! Полежала, полежала, а потім і мовить:

— Вовчику-братику, я чула, що цього літа мед чомусь псується та висихає. Погляньмо, чи не сталося чогось і з нашим медом.

¹ Жбан, дзбан — глиняний, дерев'яний або металевий посуд для води, молока тощо.

Пішли вони до комірчини, а жбан порожній. І ну сваритися — хто з'їв мед? Нарешті хитруха каже:

— Ми знайдемо винуватця. Полягаймо на сонці. У кого на животі виступить мед — той і з'їв його!

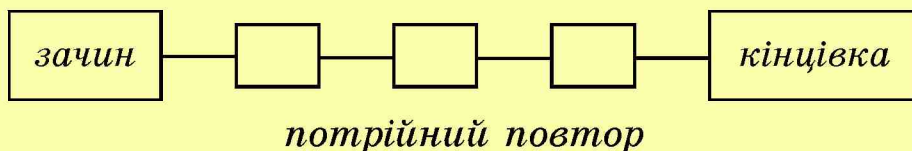
Вранці вийшли вони з хати й полягали на сонці. Вовк скоро розімлів од спеки й захропів на весь двір. Розімліла й лисиця. Мед розтопився в ній і виступив на животі. Та хитруха не розгубилася. Швиденько встала, згорнула той мед лапкою та вимастила ним вовка, а тоді збудила його й каже:

— Ану, братику, признавайся, це ти з'їв увесь мед? Подивися, як він у тебе на животі виступив!

- Як хитрувала лисичка? Скільки разів вона ходила кумувати?
- Якими показано лисичку й вовка в сербській казці? Пригадай інші казки, у яких героями є лисиця і вовк. Порівняй риси характеру цих персонажів у різних казках.

Народні казки часто мають таку побудову:

Повтори і пригадай

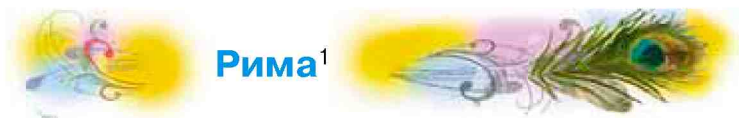
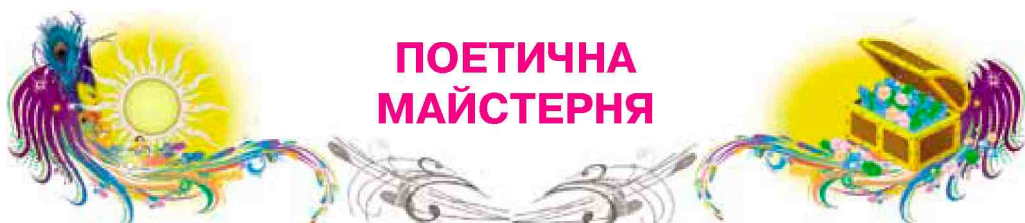
- Пригадай героїв казки «Колобок»: *ведмідь, вовк, баба, дід...* Кого не вистачає?
- Визнач, із яких казок предмети: *сито, жбан, голка*. Розкажи епізод казки, пов'язаний з однією із цих речей.
- **Робота в парі.** Розіграйте останню розмову лисички й вовка з казки «Жбан меду».

З ЛІТЕРАТУРНОЇ СКАРБНИЦІ

Слово малює картину. Спробуй її побачити: *зо-
ло-те* *ли-стя*. Слово передає звуки. Прислухайся:
ві-тер *ли-стя-м* *ше-лестить*. Чуєш шурхіт *ли-стя*?

Відчуй красу художнього слова, читаючи вірші
українських поетів.

Анатолій Костецький

ДИВНА ЗВИЧКА

(Скорочено)

Що б мені не говорили
хто з батьків чи вчителів, —
я на все шукаю рими,
ніби хтось мене завів.

¹ *Рíма* — співзвучність прикінцевих частин слів у віршових рядках.

Скаже тато:
— Як уроки?
Я йому:
— Летять сороки!

Скаже мама:
— Ти поїв?
Я їй тут же:
— Сто корів!

Вчитель каже:
— Йди до дошки!
Я і тут:
— Варення ложка!
Вчитель:
— Що учив ти вдома?
Я у відповідь:
— Солому!
— Ставлю «два»! —
підводить очі.
— Ква! —
кажу я, хоч не хочу...

Вже й мені це все набридло,
та чомусь до голови
знову лізуть рими й рими,
хто б і що б не говорив...

Ви питаєте: що ж буде?
Я і сам багато думав
і скажу вам по секрету:
мабуть, буду я поетом!

• Поясни, що таке **рима**. Наведи приклади з прочитаного вірша.

- Прочитай вірші, вставляючи слова з довідок.

Вадим Скомаровський

ІГРАШКИ

На ялинку біля плоту
ронять ... позолоту,
і чіпляються ...
за гілки, за колючки,
наче іграшки.

Д о в і д к а: листки, клени.

Віктор Терен

ОСІНЬ

Вітер з пожовклим листком
грається в котика-мишки.
То поженеться ... ,
то підкрадається
Ну, а коли спійма,
буде, дітки,

Д о в і д к а: нишком, зима, біжком.

- Прочитай вірш, самостійно закінчуючи рядки.
Назви слова, що римуються.

Ігор Січовик

НЕСЛУХНЯНИЙ ЯЗИЧОК

Мене за довгий язичок
батьки поставили в куток.
Поклявсь я татові і мамі
язик тримати за
Мабуть, в куток я знову стану:
заліз язик мій у

- Прочитай подані нижче вірші, уважно вслухаючись у звучання слів. Так ти зможеш почути звуки, якими наповнені описані поетами картини.

Звукóпис

Микола Вінграновський

* * *

Теплий дощик-срібнопад
вимив наш сьогодні сад.
Попід садом по калюжі
йде гусак серйозний дуже.

Льоп-люп-ляп
в гусака з-під лап —
при такому **ляпі-льопі**
лапи не болять.

Тамара Коломієць

БУСЕЛ

По **мочару**¹, по болоту
іде бусел на роботу,
із купини² на купину,
з трясовини³ в баговину
чалапає, не минає —
такі зручні ноги має.

- Що, на твою думку, передає звучання виділених слів у прочитаних віршах?

¹ *Мóчар* — багно, драговина, трясовина.

² *Кúпинá* — горбик на болоті, порослий травною або мохом.

³ *Трясовинá* — грузьке болото, поросле яскраво-зеленою травною, мохом.

- Прочитай вірш, вслухаючись у його звучання.

Платон Воронько

* * *

Чапля зшила черевички
і мерщій пішла до річки.
— Чапу-лапу, чапу-лапу,
в мене гарні черевички!
Поки хвастала ходила,
черевичок загубила.
І стоїть вона в лозі
на одній своїй нозі,
другу вгору підіймає —
черевичка немає.

- Простеж, які звуки повторюються в прочитаному вірші. Зауваж: автор дібрав ці звуки, аби створити певне враження. Такий художній прийом називається **звукóписом**.
- Поясни, з якою метою використано звукопис у вірші Платона Воронька.

- Прочитай назву вірша й розглянь малюнки до нього. Як ти гадаєш, про що йтиметься у цьому творі?

Оксана Сенатович

ВЕСЕЛИЙ СМІХ

— Ха-ха, — сміється заєць,
розказує зайцям:
— Це просто неможливо
переповісти вам.
Ви чули, щоб мисливець

від зайця утікав?
 Тож слухайте.
 Мисливець
 йшов лісом, простував.
 Йшов просто, та не просто
 насправді все було:
 на мене йшов — а мною
 тоді аж затрясло.
 Тремчу в кущах — ні звуку,
 і раптом, як на злість,
 під лапою моєю
 суха ломака — трісь!
 Я з ляку як не писну,
 а він,
 ха-ха,
 а він:
 на плечі ноги — й драла!
 Я — слідом, навздогін.
 Кричу йому:
 — Ану
 втікай, бо дожену.
 Ото було сміха.
 Ха-ха.

- Чи вдалося тобі під час читання вірша почути сміх, тріск сухої гілки? За допомогою яких слів авторка відтворила ці звуки?
- Як ти вважаєш, чи насправді зайчикові було весело під час зустрічі з мисливцем?
- Прочитай виділені вислови. Який стан зайчика вони відображають?
- Що ж насправді у вірші викликає сміх?

Завдання зі скриньки поезії

- Прочитай початкові рядки поезій Анатолія Григорука (про півника) і Грицька Бойка (про кота). Спробуй додати до них по два власних рядки, щоб вийшли веселі вірші.

ТЕРЕМОК ДЛЯ КУРЯТОЧОК

Взяв когутик молоток:
— Цоки-цок! Цоки-цок!..

КІТ-РИБАЛКА

Кіт-рибалка у човні
мріє на світанні...

- Добери рими до слів: *калина, верба, зоря*. Які картини постають у твоїй уяві?
- Склади віршовані рядки, скориставшись поданими римами: *вода — молода; сніжиночки — пушиночки; з води — сюди*. Запиши їх у зошит.
- Який настрій може мати поезія, рядки якої закінчуються словами: *усміхається, вінку, умивається, пеньку*? Спробуй скласти вірш, додавши до цих слів такі: *а сонце, он зайчик, в зеленому, на теплому*.
- Визнач, скільки рядків у вірші, записаному як звичайний текст. Доведи свою відповідь.

Дощик, дощик, ти вже злива! Плаче груша, плаче слива. Ти періщить заходився, соловейко застудився. А тепер лежить під пледом¹, п'є гарячий чай із медом.

- Прочитай вірш, роблячи паузи в кінці кожного рядка.

¹ *Плед* — вовняне або напіввовняне покривало, яке використовують як хустку або ковдру.

ПОЕТИЧНА ЗБІРКА 1

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

Тарас Шевченко — славетний поет і художник, гордість і слава України. Народився Тарас Шевченко 9 березня 1814 року в селі Моринці на Черкащині. Батьки його були кріпаками¹. Малий Тарас гарно співав, добре грав на кобзі й скрипці. От тільки життя в нього було тяжке...

Пейзаж у художньому творі

* * *

Зоре моя вечірня,
зійди над горою,
поговорим тихесенько
в неволі з тобою.
Розкажи, як за горою
сонечко сідає,
як у Дніпра веселочка
воду позичає.
Як широка сокорина
віти розпустила...
А над самою водою

¹ *Кріп'як* — особисто залежний від поміщика селянин.

верба похилилась;
аж по воді розіслала
зеленії віти...

- Який пейзаж (картину природи) змальовує Тарас Шевченко у вірші? За чим журиться поет?
- Як ти гадаєш, чому автор використовує таку форму слів: *сонечко, веселочка, тихесенько*?

* * *

Сонце заходить, гори чорніють,
пташечка тихне, поле німіє,
радіють люди, що одпочинуть,
а я дивлюся... і серцем лину
в темний садочок на Україну.
Лину я, лину, думу гадаю,
і ніби серце одпочиває.
Чорніє поле, і гай, і гори,
на синє небо виходить зоря...

- Порівняй два прочитаних вірші. Чи подібні в них пейзажі? Поясни свою відповідь.

* * *

Тече вода з-під явора¹
яром на долину.
Пишається² над водою
червона калина.
Пишається калинонька,
явір молодіє,
а кругом їх верболози
й лози зеленіють.

Тече вода із-за гаю
та попід горою.
Хлюпоцуться качаточка
поміж осокою.
А качечка впливає
з качуром за ними,
ловить ряску, розмовляє
з дітками своїми.

¹ *Явір* — білий клен.

² *Пиша́тися* — тут: буйно рости, квітнути, мати надзвичайно привабливий вигляд.

- З якими почуттями поет описує природу рідного краю? Доведи свою відповідь за текстом.
- Які картини, звуки виникли у твоїй уяві під час читання вірша?

Чи знаєш ти?

Здавна українці вважали калину символом краси й ніжності, а вербу шанували як символ родинного вогнища, Батьківщини.

Калину і вербу дуже любив Тарас Шевченко. Поет оспівав їх у чудових віршах.

* * *

Тихесенько вітер віє,
стеги, лани мріють¹,
між ярами, над ставами
верби зеленіють.
Сади рясні похилились,
тополі по волі
стоять собі, мов сторожа,
розмовляють з полем...

* * *

Он гай зелений похиливсь,
а он з-за гаю виглядає
ставок, неначе полотно,
а верби геть понад ставом
тихесенько собі купають
зелені віти...

- Спробуй дізнатися, з яких творів Тараса Шевченка наведені уривки. Запиши їхні назви у зошит.

¹ *Мріти* — тут: ледве виднітися.

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

Леся була щедро обдарована від природи. Крім виняткових поетичних здібностей та всіма знаного в ній таланту до вивчення мов, почувала вона вільно себе і в стихії музики...

І це ж вона, Леся, будучи зовсім юною, написала перший у нас підручник з історії стародавніх народів, а крім того, роками з любов'ю збирала українські народні пісні.

Олесь Гончар

Як приходить весна? По вулицях біжать струмки. Дзвенять сміхом, весело дзюркотять.

Весна розтоплює сніги, знімає крижані кайдани. Вода виривається на волю.

- Які з виділених слів допомогли тобі побачити, а які почути прихід весни? Опиши, як ти уявляєш початок цієї пори року.

* * *

З гір на долину
біжу, стрибаю, рину!
Місточки збиваю,
всі гребельки зриваю,
всі гатки, всі запруды,
що загатили люди, —
бо весняна вода,
як воля молода!..

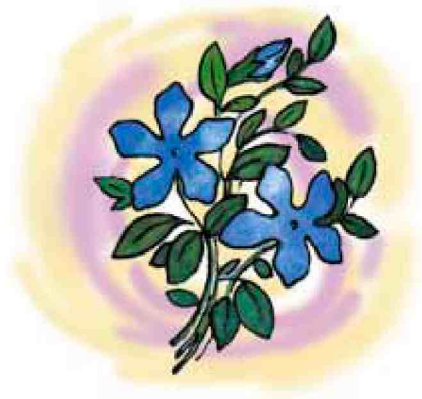
- У прочитаному уривку з твору Лесі Українки знайди слова, якими поетеса змальовує весняну воду. Яку ознаку весни втілюють ці слова?
- Як ти гадаєш, чому авторка порівнює весняну воду з волею?

Чи знаєш ти?

З барвінку та калини в давнину робили весільні вінки. Кожна дівчина власноруч садила й вирощувала барвінок собі на віночок.

* * *

Барвіночку мій хрещатий,
зелений, дрібний,
ой, я ж тебе викохала,
хороший, рясний!
Я ж садила, поливала
тебе навесні,
я ж думала, на віночок
здасися мені!..

- Знайди в прочитаному уривку з твору Лесі Українки слова, якими поетеса описує барвінок.
- Як ти гадаєш, чому авторка використовує саме слово *викохала*, а не *виростила*?

Повтори і пригадай

- Правильно розташуй рядки вірша.

в темний садочок на Україну.
пташечка тихне, поле німіє,
а я дивлюся... і серцем лину
Сонце заходить, гори чорніють,
радіють люди, що одпочинуть,

- Пригадай, із чиїх віршів наведені слова: *зоре моя вечірняя, веселочка воду позичає; барвіночку мій хрещатий, зелений, дрібний; пишається над водою червона калина.*
- Прочитай один з віршів Тараса Шевченка з пам'яті.
- Прочитай з пам'яті уривок вірша Лесі Українки, у якому вода *зриває гребельки*.

ПОЕТИЧНА ЗБІРКА 2

ОЛЕКСАНДР ОЛЕСЬ

Олександра Олеся називають королем української поезії. Вісімдесят композиторів написали понад двісті музичних творів на слова цього митця.

Для свого сина, якого називав лагідно Лелекою, Лелеченьком, Олександр Олесь писав колискові й вірші.

* * *

В небі жайворонки в'ються,
заливаються-сміються,
грають, дзвонять цілий день,
і щебечуть, і співають,
і з весною світ вітають
дзвоном радісних пісень.

Ось вони на землю впали,
щось шепнули їй, сказали
і розтали знов у млі...
І щоб глянути на диво,
виглядають полохливо
перші проліски з землі.

- Прочитай слова, якими поет описує спів жайворонка, передай голосом захоплення.
- За змістом виділених слів склади розповідь на тему «Світ очима пролісків».

І жайвір у небі є. Он він, невтомний, десь там угорі *тюрлюкає*. *Розливається стодзвонно*, на все небо *дзвенить*, а сам — невидимий. Шукаючи птаха, дивимось у блакить, цікаво нам, хто перший побачить: де ж він? Розтанув у сяйві, нічийому зору він не дається, а далі десь там інший озвався, за ним ще якийсь у самій висоті *видзвонює*, ще завзятіше *грає-виграє на своїх невидимих дзвіночках...*

Олесь Гончар

- Яку особливість жайворонка описав Олесь Гончар? Якими словами?
- Вибери з обох текстів про жайворонків слова за зразком: *в'ються, заливаються, сміються...* Запам'ятай їх.
- Склади розповідь на тему «Як співає жайворонок».

Порівняння

ЛІС ВОСЕНИ

Давно вже скошені лани,
стоять степи похило,
а в лісі, в лісі восени
так любо ще, так мило.

На липах листя золоте
тріпоче понад вами,
неначе знову ліс цвіте
осінніми квітками.

Там наче макові квітки
на гілці зайнялися,
там наче жовті нагідки
промінням пройнялися.

Тут в росах квіти лісові,
там струмені прозорі,
ось кущ біліє на траві,
як шум¹ на синім морі.

Там шпак доспіває пісні,
всю душу виливає,
якісь брехеньки голосні
сорока розпускає.

Ось жовтий лист на зайця впав,
і заєць стрепенувся,
схопивсь, на задні лапки став
і вбік кудись метнувся.

Он ледве чутно ходить лис.
То зникне між травою,
то вгору дивиться кудись
і крутить головою.

А вколо² листя золоте
тріпоче понад нами,
неначе вдруге ліс цвіте
осінніми квітками.

• Знайди в тексті **порівняння**. Поміркуй, навіщо поет використовує такий художній прийом і чому добирає саме такі порівняння.

• Як автор передав похливість зайця, обережність лиса?

Дзвенять краплі дрібно-дрібно,
йде зима у сукні срібній.

Тамара Коломієць

¹ Шум — тут: те саме, що піна.

² Вколо — навколо, навкруги.

*Кришталева зимонька
в срібнім козушку.*

Грицько Бойко

- Які слова допомогли тобі уявити прихід зими?
- Як ти вважаєш, чому обидва автори, змальовуючи зиму, використали слово *срібний*? На чому вони хотіли наголосити?

БІГА ЗАЙЧИК-СКАКУНЕЦЬ

Біга зайчик-скакунець,
в затишок тікає.

А зима на помелі¹
зайця доганяє.

Зайчик бачить, що біда, —
під дубом сховався.

А зима тут снігу — кидь!
Там малий й zostався.

А от білка із дупла
хвостик виставляє.

А зима в дупло мерщій
снігу напихає.

А як вгледіла вона
горобців на гілці,
плиг туди — і горобці
в сніговій тарілці.

А уранці, щоб спочить,
на сосну злетіла,
і в ту ж саму мить сосна
снігом забіліла...

¹ *Помелó* — мітла.

- Відшукай у вірші слова, якими описано дії зими. Якою ти її уявляєш? Чим подібні характери зими й весняної води в прочитаних тобою поезіях?
- Прочитай вірш виразно, передай характер зими.
- Як ти уявляєш картину, змальовану словами *горобці в сніговій тарілці?*

- Прочитай, як про свою зустріч із зайцем розповів письменник Іван Сенченко.

Я побачив курінь, кущ калини, купину і куріп'ячу хатку під нею. Там було тихо.

Зламані травинки над входом до хатки за ніч узялися інеєм і спускалися, мов якась мережана запона¹.

І я вже звівсь навшпиньки, як враз запона над входом до пташиної хатки заворушилася і крізь мереживо прозирнула біла хутряна смужка.

Я знав, що куріпки були хоч і білі, але мали пір'я, а це було не пір'я, а смух².

Від здивування я, мабуть, поворухнувся. Бо мережана запона гойднулася дужче, і мені здалося, що на мене дивиться чиєсь око.

Так. На мене дивилося око, велике кругле око, от як тернина завбільшки...

Ми стояли і дивилися один на одного: я на око, а око на мене. В голові у мене був мов туман, і коли його прострелила думка: «Та це ж заєць!» — було вже пізно. Сніжна хатка враз піднялася, і заєць, — він був білий як сніг, — майнув у повітрі задніми ногами.

Слідом за ним фуркнули куріпки.

- Залежно від наголосу слово *купина* має різні значення.

¹ *Запо́на* — завіса.

² *Смух* — хутро, шерсть.

Купина́ — кущ; багаторічна рослина зі схиленими квітками й довгим кореневищем.

Кúпина́ — горбик на луці чи болоті, порослий травою або мохом.

Яке значення, на твою думку, має це слово в прочитаному тексті?

- Що здивувало оповідача?
- Знайди співзвучні за змістом рядки у вірші «Біга зайчик-скакунець» і в оповіданні Івана Сенченка.

КАТЕРИНА ПЕРЕЛІСНА

Знайомство з творчістю письменниці Катерини Перелісної відкриває перед читачами чарівний, неповторний казковий світ. Її лагідні вірші, мов ніжні сонячні промінчики, зігрівають душу.

Емоційність

ЗМЕРЗ

Сніг-сніжок
із хмар летить,
землю закриває,
змерз горобчик,
цвірінчить —
зерняток шукає.
Та нема їх!
Ців-цвірінь!
А сніжок холодний!
«Ой, дитино!
Крихту кинь —
мерзну я голодний!»

- Що почула поетеса у цвірінчанні горобчика?
- Зверни увагу на знаки оклику у вірші. Для чого використовує їх авторка? Доведи за текстом, що поетеса співчуває горобчикові, переживає за нього.
- Чи можна сказати, що вірш **емоційний**, тобто насичений почуттями, переживаннями?
- Уяви, що взимку горобчик щодня прилітав до гідівниці й потоваришував з тобою. Придумай і розкажи історію своєї дружби з пташкою.

Зима... А *свитка* на ньому *сіренька, блаженька*, вітер подме, то й спинка засвітиться.

Але нічого! Як захурделить, то знайде, куди сховатися. А ще по двору *стрибає, крихти збирає*. Як надзьобається, то й тепліше йому стане.

Віктор Терен

- Які слова допомагають зрозуміти хвилювання письменника за пташку взимку?
- Які рядки з прочитаного тексту й вірша «Змерз» подібні за змістом?

ВІХОЛА

Віхола, віхола
до мороза їхала,
саночки мальовані,
снігом наповані,
кониками зайчики,
сірі побігайчики.

Сани розігналися,
зайчики злякалися,
віхола схопилася,
в полі закрутилася.
Віхола, віхола,
ти куди заїхала?

- Як поетеса пояснює, чому почалася завірюха?
- Чи можна назвати вірш «Віхола» казкою? Чому?
- Прочитай вірш виразно. Спробуй передати його жартівливий настрій за допомогою інтонації.

Закрутилися сніжинки,
як *веселі комашинки*,
наче *зграї білих мух*,
як *м'який холодний пух*.

Наталя Забіла

- Які особливості сніжинок підкреслює поетеса? А як можеш описати сніжинки ти?

Повтори і пригадай

- Розглянь малюнок. Пригадай, якими словами описано зиму в прочитаних тобою творах. Склади розповідь про цю пору року.

ПОЕТИЧНА ЗБІРКА 3

В синім небі *ходять хмари*,
ходять хмари *позлотисті*,
усміхаються і линуть —
променисті!

Микола Вороний

МИКОЛА ВОРОНИЙ

Микола Вороний — видатний майстер поетичного слова. Його твори надзвичайно мелодійні, проникливі, сповнені любові до рідної землі.

Микола Вороний був не лише талановитим поетом, а й істориком, перекладачем, актором, журналістом.

СНІЖИНКИ

Білесенькі сніжиночки,
вродились ми з води;
легенькі, як пушиночки,
спустилися сюди.

Ми хмарою носилися
від подиху зими,
і весело крутилися
метелицею ми.

Тепер ми хочем спатоньки,
як дітоньки малі.

І линемо до матінки —
до любої землі.

Але вітрець буйнесенький
жене та крутить нас.
Не дми, не дми, дурнесенький,
бо вже нам спати час.

Матуся наша рідная
холодна і суха,
бо дуже змерзла, бідная,
вона без кожуха.

Отож її нагріємо,
устелимо сніжком.
Мов ковдрою накриємо
легесеньким пушком.

Нехай зимою злючою
вона спочине в сні,
щоб зеленню пахучою
прибратись навесні.

Щоб з ниви колосистої
був добрий урожай, —
то й долі променистої
зазнає рідний край!

- Яка картина постала у твоїй уяві під час читання вірша?
- Із чим порівнюють себе сніжинки? Прочитай.
- Простеж, як змінюється настрій сніжинок від веселого до сонливого. Чому так відбувається?
- Про що турбуються сніжинки?

Українська письменниця Любов Забашта тонко відчуває красу природи. Її поетичні рядки переливаються різними кольорами, випромінюють радість і ніжність. Вчитайся, яка святкова зима в поезії Любові Забашти, яка тендітна берізка.

БІЛЕ СВЯТО ЗИМИ

На снігах пухових снігурі застрибали веселі,
червонястим і жовтим засвітилися білі сніги...
А малята біжать в ковзанах із своєї оселі,
і здається, що нині — біле свято зими навкруги.

Біле свято зими...

Урочисто хитають ялинки
убранням своїм білим, простягаючи руки-гілки.

Біле свято зими... І санчата летять без зупинки,
нарум'янюють щічки
веселі морозу голки.

- Спробуй пояснити назву прочитаного вірша.
- Як ти вважаєш, чому поетеса назвала сніги *пуховими*?

БЕРІЗОНЬКА

Берізонько, берізонько,
ти мавка¹ лісова,
зелені твої кіски
вітрисько розвіва.

¹ *Мавка* — казкова лісова істота в образі гарної дівчини з довгим розпущеним волоссям.

Стоїш ти при дорозі
у травах і кущах
і білі свої ноги
все миєш на дощах.

Прошу вас, із берези
ви соку не точіть,
ви краще їй сестричку
зелену посадіть.

Ви краще їй шпаківню
поставте на гілках,
щоб прилетів до неї
друг лісу, добрий птах.

- Доведи рядками з вірша, що поетеса милується берізкою.
- Прочитай рядки, якими авторка звертається до читача. Яке бажання в тебе виникло?

Повтори і пригадай

- Визнач, із якого твору наведені рядки і хто їхній автор.

Білесенькі сніжиночки,
вродились ми з води...

- Пригадай вірші про зиму. Прочитай з пам'яті той, який тобі найбільше сподобався. Поясни свій вибір.
- Перечитай вірш «Біле свято зими» і спробуй намалювати все, про що розповіла його авторка.
- Склади вірш — вітання з Новим роком. Рядки закінчуй поданими словами: *вітаю, посилаю, діти, радіти.*

ПОЕТИЧНА ЗБІРКА 4

Читаючи вірші, вміщені в цьому розділі, прислухайся до звучання виразної поетичної мови. Помічай, як за допомогою слів явища природи й предмети перетворюються на живих істот.

Читай вдумливо — і тобі відкриється таємниця: як відчувати гармонію в житті, бачити незвичайне у звичних речах, пізнавати світ і себе.

ПЛАТОН ВОРОНЬКО

Платон Воронько народився на Сумщині в сім'ї коваля. Мати письменника мала винятковий голос і зимовими вечорами, сидячи за прядкою, тихо співала.

Дідусь — сліпий лірник — посіяв у серці внука не одну щирю пісню. А вірші Шевченка причарували хлопця до поезії.

- Прочитай назву вірша. Напевне, ти вже знаєш таку казку? Перевір, чи правильне твоє припущення.

КАЗКА ПРО РУКАВИЧКУ

Вчора Галочка-сестричка
казку прочитала,
як у лісі рукавичка
звірам домом стала.
Я залишив рукавичку
за горбодом, там, де ліс.
Та ні зайчик, ні лисичка
й вовк у неї не заліз.
Я подумав — замалá

в мене рукавичка.
 Більші в мамі зі столá
 взяв та й у сестрички.
 В ліс відніс — у ці, мабуть,
 звірі влізуть, поживуть.
 Хтозна, як в них розмістились
 звірі й як їм спáлось...
 А мені не пощастило —
 від усіх дісталось.

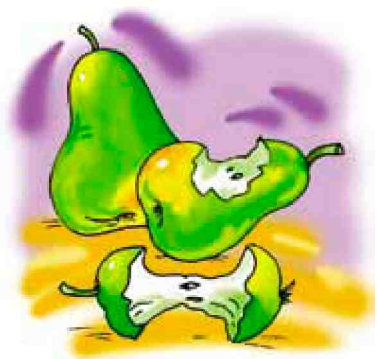
- Яким ти уявляєш хлопчика? Чи можна назвати його бешкетником?
- Простеж за текстом, як розмірковував герой. Назви причину його вчинку.
- Прочитай вірш не поспішаючи, ніби даючи хлопчикові час на роздуми.

- Прочитай, як доброзичливо, з іскоркою гумору Платон Воронько розповідає про вчинки твоїх ровесників у двох наступних віршах.

ПРИЧИНА

Другий день лежить хлопчина
 в ліжку у кутку.
 І на те була причина:
 в батьковім садку
 обірвав хтось грушку тихо
 аж до верхніх віт.
 Ось у хлопця з того лиха
 й заболів живіт.

- Чому захворів хлопчик? Що ти йому порадиш?
- Як автор ставиться до свого героя?
- Чому вірш називається «Причина»?
- Знайди у вірші слова, що римуються, і парами запиши їх у зошит.

- Прочитай назву вірша. Як ти вважаєш, про що в ньому йтиметься?

КАРТИНА

В мене є така картина —
краща від усіх!
Не картина — дивина.
Над горою — низина.
Спіють яблука, малина,
зверху валить сніг.
На гілках сидять зайчата,
по ставку пливуть курчата.
Їжаки летять.
Світить сонце, сяють зорі.
Жолуді на осокорі
гронами висять.
— От картина так картина!
Що малюнок, то й новіна.
Хто ж її подарував?
— Це я сам намалював.

- Як ти гадаєш, чи сподобалася хлопчикові власна картина? Обґрунтуй свою думку відповідними рядками вірша.
- Чи можна намальовану хлопчиком картину назвати небилицею? Чим вона особлива?
- Уяви, що художник усе виправив. Спробуй переробити вірш так, аби все було намальовано правильно. Прочитай, що в тебе вийшло.
- Який варіант вірша тобі більше подобається і чому?

- Прочитай вірш про ведмедів. Зверни увагу на те, як автор створює картину із життя героїв, як змальовує їхні характери.

В ЛІСІ Є ЗЕЛЕНА ХАТА

В лісі є зелена хата,
там послули ведмежата,
а найменший — вереда —
сивій мамі набрида,
каже: «Я не хочу спати,
утечу вночі із хати,
коли меду не даси,
риби, сала, ковбаси!»
«Люлі-люлі, треба спати, —
над синком шепоче мати, —
як заснеш — тобі усе
сон в кошівці принесе».

- Якими ти уявляєш синка-ведмедика та його маму? Як поетові вдалося створити такі **художні образи**?
- Поміркуй, з якою інтонацією слід читати слова ведмедиці й ведмежати. Прочитай вірш уголос.

Літо пахне суничками. На просторих галявинах червоніють *запахні озерця ягід.* З кожної стеблинки звисає по дві-три сунички. *Ягідки-сестрички* радо вітають подорожнього.

- Перечитай текст повільно. Зупиняйся на виділених словах, уявляй себе на суничній галявині. Які запахи ти відчуваєш? Які картини бачиш? Чим суніці на галявині нагадують запахні озерця?

Діалог

СУНИЧКА-СЕСТРИЧКА

— Суничко-сестричко,
а ким ти умита?

— Веселим потоком.

— Суничко-сестричко,
а чим ти налита?

— Налита я соком,
солодким і ніжним,
під сонцем в теплі
пила його з рідної
неньки-землі.

- Між ким відбувається діалог у вірші? Який настрій у співрозмовників?
- Які слова свідчать про те, що суничка весела й рада розмові?
- **Робота в парі.** Прочитайте вірш в особах.
- Назви персонажів поезій Платона Воронька. Як автор ставиться до своїх героїв?
- Назви вірші, у яких Платон Воронько пропонує тобі пильніше придивитися до себе, до своїх вчинків. Поясни свою відповідь.

ВОЛОДИМИР ЛУЧУК

Народився Володимир Лучук на Холмщині (нині це територія Польщі); жив і працював у Львові. Для дітей поет написав чимало віршів, скоромовок, лічилок, загадок, казок.

Своїми творами він навчає маленьких читачів добра, гордості за рідний край, закликає уважно ставитися до природи й берегти її.

На блакитних заплавах¹ широких
жовті глечики рясно цвітуть.
Молоко із тих глечиків жовтих
вранці окуні нахильці п'ють.

Володимир Лучук

- Про яку незвичайну ознаку заплав ідеться у вірші? Прочитай відповідні слова.
- Що поет називає *жовтими глечиками*? Що підказало автору такий образ? Жовті квітки латаття, яке росте у воді, справді нагадують глечики! Отже, тобі відкрилася таємниця: звичайні слова звучать незвичайно — це і є поезія.

¹ *Запла́ва* — частина річкової долини, що затоплюється під час весняної повені.

БІЛИЙ ВІРШ

Білий огир¹ в білім полі
креше білим копитом.
Білий дід майструє тихо
через річку білий міст.
Біла баба білим ситом
сіє біле борошно.
Біля білих хат вдягнули
клени білі кожухи.
Білий вітер до крайнеба
білі крила розпростер.
І тому кмітливим дітям
написав я білий вірш.

- Чи можна назвати прочитаний вірш загадкою? Якщо так, відгадай, хто такі *білий огир*, *білий дід*, *біла баба*; що таке *біле сито*, *біле борошно*.
- Які картини зумів намалювати поет за допомогою лише одного слова *білий*?
- Ти знаєш, що у віршах римуються рядки. Спробуй знайти рими в прочитаному творі. Зауваж: вірші без рим називають **білими**.
- Заміни рядками з «Білого вірша» подані речення.

Сніг ішов усю ніч і вкрив усе довкола.
Мороз скував кригою річку.
Іде сніг.

¹ *Огир* — кінь.

Коли твір відкриває свої таємниці

*Під час читання розмірковую, уявляю,
придивляюся, прислухаюся*

У мелодію літнього луку влітається *оксамитовий звук*. Це джміль прилетів. Виблискує на ньому *пухнаста чорна шубка* з двома жовтими смугами. Скільки тут квітів! Яку ж вибрати?

- Які звуки та образи виникли у твоїй уяві?
- Який це звук – *оксамитовий*? Пригадай, яка на дотик тканина оксамит. Цю ознаку перенесено на звук. Перенісне значення слова *оксамитовий* — *приємний, м'який*.
- Які з виділених слів допомогли тобі побачити джмеля? Опиши його.

ДИКИЙ МАК

Джміль ромашці
щось на вухо
пошептав
і полетів...
Дикий мак
хотів підслухать,
не розчув —
почервонів.

- Як ти гадаєш, чому мак хотів підслухати розмову? Обери відповідь: а) *був занадто цікавий*; б) *був невихований*. Чому мак почервонів?
- Знайди у вірші рими.
- Поміркуй, як треба читати вірш. Спробуй передати голосом, що маку стало соромно.
- Вивчи вірш напам'ять.

- Прочитай текст «Мак». Якими словами описано колір квітки?

Зірка Мезантюк

МАК

І ось я цвіту: жаром, пломенем, вогнем лиско-тjучим!

Візьми мене на спогад: не в руку — в очі, в душу візьми! Щодень, щогодини буду тобі нагадувати, якого ти роду, якого народу, яка земля тебе народила й чекає твоєї любові.

- Як ти вважаєш, чи звертається письменниця до тебе? Що тобі захотілося зробити, запам'ятати?
- Які образи квітки маку створено в прочитаних тобою текстах?
- Закінчи думку: *Мак хотів підслухати таємницю і від сорому...*

ЛІНА КОСТЕНКО

Ліна Костенко народилася на Київщині. Змалечку великим авторитетом для неї був батько, який володів дванадцятьма мовами, добре знався на багатьох науках. У теплій родинній атмосфері формувався творчий талант майбутньої поетеси.

БІЛОЧКА ВОСЕНИ

На гіллячках, на тоненьких,
поки день ще не погас,
сироїжки та опеньки
білка сушить про запас.

Так нашпилює охайно,
так їх тулить на сосні
і міркує: а нехай-но
ще побудуть тут мені!

Поки дні іще хороші,
поки є іще тепло,
а як випадуть пороші,
заберу їх у дупло.

Буде холодно надворі,
сніг посиплеться з дубів,
буде в мене у коморі
ціла в'язочка грибів.

Але білочці не спиться.
Дятел стукає: тук-тук!
Щоб не вкрала їх лисиця
або хитрий бурундук.

- Якою поетеса змалювала білочку?
- Розглянь малюнок. Прочитай рядки вірша, які йому відповідають.
- Як ти розумієш виділений вислів? Порівняй його з висловом *полум'я ще не погасло*. Чи справді день може погаснути? А полум'я? Зауваж: у виділеному вислові слово *погас* вжито в перенóсному значенні.

Чи знаєш ти?

Пишнохвоста красуня білочка дбайливо готується до зими. Знайшовши гриб, спочатку прогризає його шапочку з обох боків, ніби перевіряє, чи не пошкоджена. Потім підкопує ніжку гриба й несе його на дерево.

БАБА ВІХОЛА

Баба Віхола, **сива** Віхола
на метільній мітлі приїхала.
В двері **стукала**, селом **вешталась**:
— Люди добрії, дайте решето!
Ой **просію** я **біле** борошно,
бо в полях іще дуже порожньо.
Сині пальчики — мерзне житечко.
Нема решета, дайте ситечко!
Поле*м* їхала, в земле*ю* дихала
баба Віхола, сива Віхола...

- Серед виділених у вірші слів знайди ті, які виповнюють описану картину звуками, кольорами, рухом.
- Прочитай слова, якими поетеса описала віхолу як людину.
- Поміркуй, чому віхолу названо сивою. Як ти розумієш вислів *на метільній мітлі приїхала*?
- Простеж, як поетеса зображує грізний характер баби Віхоли й водночас її добрі наміри.
- Вірш закінчується крапками. Спробуй скласти його продовження. Розкажи, як відпочивала баба Віхола.

Надворі пішов сніг, здійнявся вітер. Метелиця засипала землю снігом, як піском. *Вітер* піднімався зверху, падав униз і *неначе лизав язиками по снігу* й заносив усе дрібним снігом.

Іван Нечуй-Левицький

- Яку картину ти уявляєш, читаючи ці рядки?
- За допомогою якого порівняння письменник описує дії вітру? Чому він обрав саме такий образ?

ПРЯЛЯ

Сидить пряля та й пряде —
сніг іде-іде-іде,
нитка рветься де-не-де,
а вона пряде й пряде.
Вже напярля хуртовин
на шапки для верховин,
на сувої полотна,
на завісу для вікна,
на хустину й укривало —
мало-мало-мало-мало, —
сніг іде-іде-іде,
а вона пряде й пряде.

- Про яку прялю йдеться у вірші?
- Чому авторка використовує в тексті повтори: *іде-іде-іде, мало-мало-мало-мало*?
- У якому вірші Ліни Костенко снігопад найбільше подібний до зображеного в тексті Івана Нечуя-Левицького? Поясни свою відповідь.

Буває, що дощ ллє і ллє. Кінця-краю йому немає. Не чути співу пташок. *Сумно хлюпає дощ* — сумно на душі.

СОЛОВЕЙКО ЗАСТУДИВСЯ

Дощик, дощик, ти вже злива!
Плаче груша, плаче слива.
Ти періщить заходився,
соловейко застудився.
А тепер лежить під пледом,
п'є гарячий чай із медом.

- Які слова у вірші свідчать про те, що дощ іде вже давно?
- Визнач настрій вірша. Чим він викликаний?
- Прочитай вірш виразно, ніби переконуючи дощ, що вже годі лити.
- Що в цьому творі казкового?
- Склади казку про те, як друзі допомогли соловейкові одужати.
- Поезії Ліни Костенко відкрили тобі таку таємницю: персонажами твору, крім людей, можуть бути також явища природи, дерева, птахи, звірі, наділені людськими властивостями. Пригадай вірші з такими персонажами.
- Прочитай один з віршів Ліни Костенко з пам'яті.

ВАДИМ СКОМАРОВСЬКИЙ

Неповторна краса рідного села на гористому березі Дніпра, загадкові назви — Криничний яр, Воронів ліс, Боброве озеро, Чаїний острів — пробудили поетичну уяву Вадима Скомаровського, надихнули його на творчість.

У своїх творах цей поет описує дивовижний світ природи, цікаво розповідає про життя дорослих і дітей.

КЛЕНИ

Вітер обтрушував листя багряне,
клени стояли в журбі і тривозі.
Як же їм бути, як холод настане?
Хто їх зігріє тоді на морозі?

Грізно і довго шуміла діброва,
клени тремтіли, ждучи завірюхи.
А серед ночі зима сивоброва
їх одягнула у теплі кожухи.

- Які картини природи описав поет? Що зображено на малюнку до вірша (с. 85)? Який настрій передано художником?
- За допомогою яких слів автор передав тривогу кленів? Прочитай відповідні рядки.
- Знайди у вірші слова, завдяки яким явища природи й дерева постають живими істотами, схожими на людей.

Настрій персонажа

ЩИГЛИК

Підборами порипує
мороз-вусач,
а щиглику під липою
хоч сядь та й плач.
Він мав зерняток з осені
не жменьку — міх¹,
а віхоли морозяні
сховали їх.
Вітрисько запорошує
гілки ялиць.
А Гриць пташок запрошує
до годівниць.
Ген-ген вони розвішані
між віт вгорі,
на дубі, на горішині,
на яворі.
Засніжено, занесено
зимовий гай,
а щиглику так весело,
що хоч співай.

¹ Міх — тут: мішок.

- Знайди в тексті слова, що відповідають малюнку. Розкажи, як треба допомагати птахам узимку.
- Яким був **настрій** щиглика на початку вірша? Чому його настрій змінився наприкінці твору?

Захотілося щиглику покрасуватися. То полетів на пташиний ярмарок і всякого пір'ячка накупив: на голівку — чорного й червоного, на спинку — бурого, а внизу — біленького.

І хоч воно ще й рано, а він уже *гарненько вбрався, причепурився...* І оце тепер *щебече, виспівує...*

Віктор Терен

- Як виділені слова допомогли тобі зрозуміти характер щиглика? Якими словами можна продовжити останнє речення?

КОЗУБОК¹-КОЛОБОК

Красень Червень через ліс
по вузькій стежинці
в козубку суниці ніс
Липню на гостинці.

З лісу **вийшов** на горбок,
на пеньку **вмостився**.
А кругленький козубок,
мов бабусин колобок,
стриб — і покотився.

Покотивсь, помчав з гори
по крутому схилу,
повз високі явори,
повз вербу похилу.

¹ *Козубок* — невеличкий кошик, сплетений з лози або кори.

Покотився через луг
аж до оболоні¹,
розсіваючи навкруг
ягоди червоні.

- Яким ти уявляєш місяць червень? Що передають виділені слова?
- Чому поет порівнює козубок з колобком?
- Як автор пояснив появу суниць на схилах гори, у лузі? Чи сподобалася тобі його вигадка?
- Визнач настрої вірша. Прочитай твір виразно.
- Які явища природи постають живими істотами у віршах Вадима Скомаровського? Що ти можеш розповісти про їхню поведінку?

ГАННА ЧУБАЧ

Вірші Ганни Чубач співучі, щирі, зігріті почуттям любові до всього живого на землі.

Про цю поетесу говорять, що вона сонячна, пісенна й вродлива, як її рідне Поділля.

У ЛІСОЧКУ НА ПЕНЬОЧКУ

У лісочку на пеньочку
вишивала сіра мишка
для синка свого сорочку.

¹ Оболонь — заплавні луки, що затоплюються під час повені.

Ниточка-сріблиночка
 та із павутиночки,
 голочка — із гілочки
 тихої ялиночки.
 Вишивала і співала,
 бо хороший настрій мала.
 Горобці злетілися,
 на пеньочку всілися.
 На сорочку вишиту
 заздрісно дивилися.
 А коли втомилися
 заздрісно дивитися,
 то взялися весело
 між собою битися.
 Загубили голочку,
 розірвали ниточку,
 постирали крильцями
 міточки на виточки¹.
 Миша зажурилася,
 заридала гірко.
 А синочок без сорочки
 заховався в нірку.

- Прочитай рядки, у яких ідеться про те, як мишка вишивала сорочку. Який настрій передано на малюнку до вірша?
- Простеж, як змінюється настрій мишки. Продовж міркування: *Спочатку мишка вишивала для синочка весело, тому що...*
- Прочитай вірш виразно. Передай інтонацією зміну його настрою.
- Поміркуй над виділеними словами. Що вони допомогли тобі побачити, відчувати, зрозуміти?

¹ *Віточка* — зашита з вивороту невелика складочка на одязі.

Коли твір відкриває свої таємниці

*Під час читання розмірковую, уявляю,
придивляюся, прислухаюся*

РОСА

Ой краса! Ну й краса!
Вранці випала роса:
на деревах, на траві,
навіть на камінчиках,
всі **росинки**, як живі, —
в голубих промінчиках.
Сяють, усміхаються,
скраплюють, зливаються.
І радіють на листках,
і вкривають сріблом дах...

- Чи доводилося тобі спостерігати таку картину, яку зображено у вірші?
- Чим милується авторка твору? Як описує росу?
- Прочитай вірш уголос, передаючи замилювання описаною картиною.
- Як ти розумієш виділені слова? Назви слова, що допомогли тобі побачити колір, відчутти рух.

Зійшло сонце, і *в кожній краплині загорілося по маленькому сонечкові*. Сонце піднімалося над землею. Росинки ставали все менші. Ось вони одна за одною і зникли.

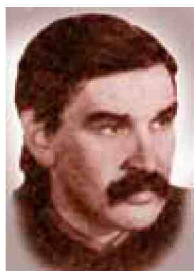
Василь Сухомлинський

- Порівняй образи роси, створені Ганною Чубач і Василем Сухомлинським. Чим вони подібні й чим відрізняються?
- Який текст тобі сподобався більше? Чому?
- Спробуй самотійно створити образ роси.

АНАТОЛІЙ КОСТЕЦЬКИЙ

Анатолій Костецький — щирий друг дітей. Його поетичні твори навчають бути добрими, відкритими, чесними.

Герої книжок Анатолія Костецького активні, допитливі, веселі. Про них письменник розповідає з гумором, бо там, де доброзичливий сміх, — там і справжній розум.

ПОЧИНАЄТЬСЯ ВЕСНА

Знов починається весна!
Знов починаються дива...
То серед двору із-під снігу
раптово визирне трава,
то раптом лагідні веснянки
засіють щоки та носи
чи розщебечуться —
ще зранку! —
птахи на різні голоси!

- Як поет називає зміни, що відбуваються в природі з приходом весни? Чому? Дай відповідь словами вірша.

- Прочитай перших два рядки твору. Поміркуй, чому автор починає вірш саме так, ще й двічі повторює слово *знов*. Які почуття переживає поет і ти разом з ним?

Повіває *лагідний вітерець*. Тепло світить *березневе сонце*. На південному схилі горбика воно вже розтопило сніг.

Олександр Копиленко

- Якою ознакою наділено вітерець? Чим особливе березневе сонце? Відшукай подібну ознаку у вірші «Починається весна».

- Розглянь малюнок до вірша. Як ти гадаєш, що зацікавило хлопця?

РИБАЛКА-ДИВАК

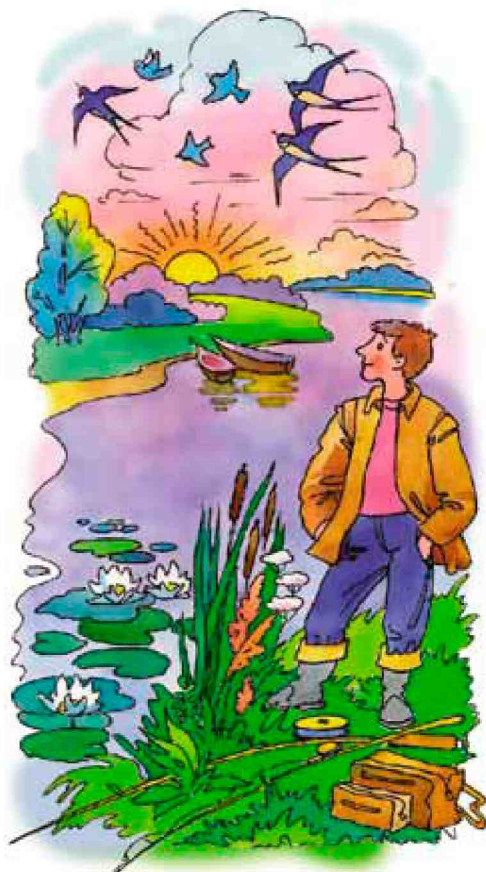
— Гей,
рибалко-риболове!
Похизуєшся уловом?
Ти ж о п'ятій ранку встав.
Чи багато упіймав?

— Що ж, скажу:
улов — чималий!
Бачив, як усе в росі
вранці сонце уставало
із туману на ріці.
Чув, як ранком на зірниці
розправляли крила птиці
і над річкою спроквола
ніжно пробували голос.
А травою луговою
дихав так, що ніби й сам
раннім птахом над рікою
у промінні зависав!..

— Ну а риба де ж,
дивак?

— В річці плаває.

Отак!

- Що рибалка-дивак вважає багатим уловом? Чим особливі виділені вислови?
- Чи доводилося тобі спостерігати картини, подібні до тих, що бачив рибалка? Опиши їх.
- Як ти вважаєш, кого зі співрозмовників підтримує автор?
- **Робота в парі.** Розіграйте сценку за змістом вірша: у словах рибалки передайте захоплення, радість

від побаченого, а в словах його співрозмовника — спочатку зацікавленість, а потім здивування.

А ранок розгорався, як золото на сонці. Небо червоніло, як рожі в садку. Пташки щебетали. Надворі пахло холодком та польовим зіллям. І в небі, і на землі було розлите розкішне щастя пишного літнього ранку.

Іван Нечуй-Левицький

• Що розповів про схід сонця, небо, пташок, ранкове повітря Іван Нечуй-Левицький? Знайди відповідні рядки у вірші «Рибалка-дивак».

НЕ ХОЧУ

Метелика ловити я не хочу:
він — квітка неба, хай живе
собі!

Хай крильцями барвистими
тріпоче,
щоб радісно було мені й тобі.
І квітку лісову не стану рвати,
її додому я не понесу,
бо вдома їй джмеля

не погойдати
і не попити ранками росу!
І ні стеблинку, гілку чи
травинку
я не ображу — це страшенний
гріх!

Бо в кожній з них живе
тремка живинка,
що світиться довірою до всіх.

• Як ставиться поет до метелика, лісової квітки, що відчуває?

- Чому найменшу шкоду, заподіяну природі, автор вважає *страшним гріхом*? Прочитай відповідні рядки і поясни їх.
- У яких віршах Анатолій Костецький розповідає про дива в природі, дива в людині?

АНАТОЛІЙ КАМІНЧУК

«Пригадую себе маленьким, — пише Анатолій Камінчук, — надворі хуга, заметіль, зима.

Сиджу біля вікна й розглядаю химерні візерунки на склі, прохую на шибках прозоре віконечко — ой леле, як там цікаво!

У пухнастому інеї сиві дерева, на гілках снігурі, синички, горобчики. На паркані, на дротах шапкі снігу. А сніг іскристий, рожевий, лискучий.

Хотілося це побачене диво перенести на папір. Мабуть, саме відтоді я і почав писати вірші».

БАБА ВІХОЛА

Баба Віхола ішла,
велетенський міх несла.
А тут вихор налетів,
міх пошарпав, потрусив.
Розв'язався бабин міх
і посипав долу сніг.

- Як автор показав наближення хуртовини?
- Розглянь малюнок (с. 94). Кого зобразив художник? А якою уявляєш бабу Віхолу ти?
- Уяви й опиши снігові хмари, які поет називає велетенським міхом баби Віхоли.
- Порівняй вірші про бабу Віхолу Анатолія Камінчука й Ліни Костенко (с. 82).

КОТИКИ ВЕРБОВІ

Сонце по діброві
ходить, як лисичка,
котики вербові
жмурять жовті вічка.

Вже не хочуть спати,
хоч і трішки сонні.
Гріють лапенята
на яснім осонні¹.

- У чому полягає особливість зображення вербових котиків і сонця у вірші?
- З ким автор порівнює сонце? Чому?
- Від яких слів у вірші віє теплом, ніжністю? Читаючи вірш уголос, передай ці відчуття.

Звуконаслідування

БЕРЕЗА РОЗВИВАЄТЬСЯ

Береза розвивається
у тихому гайку.
Зозуля озивається:
— Ку-ку, ку-ку, ку-ку!

А сонце усміхається
в зеленому вінку.
Он зайчик умивається
на теплом пеньку.

¹ *Осіння* — незатінене місце, що освітлене сонцем.

- Яку картину змалював у вірші поет?
- Які звуки автор почув у гайку і передав у вірші?
Зауваж: це прийом звуконаслідування.
- Як ти розумієш назву твору?

Коли твір відкриває свої таємниці

*Під час читання розмірковую, уявляю,
придивляюся, прислухаюся*

РЕМЕЗ

Ремез — пташка невеличка,
в'є гніздечко-рукавичку
на лозині біля річки,
де хлюпочеться водичка.
Там вітрець тихцем зітхає,
ремез пісеньку співає:
— Фіть-тю-ві, фіть-тю-ві,
ходять хвильки по траві.

- Що розповів поет про ремеза? Яке в нього гніздо?
- Знайди в тексті слова, які звучать ніжно. Як ти гадаєш, чому їх так багато?
- Знайди у вірші звуконаслідування.
- А тепер прочитай, як пише про ремеза Віктор Терен. Порівняй цей текст із віршем. Що в них спільного, а що відмінного?

Над рікою, над водою плетена рукавичка висить...
То — гніздо ремеза. Гойдається на кінці тоненької
гілки, пташенят виколисує.

А от і сам ремез. Груді жовтуваті-білі, а спинка
в нього коричнева. Тримає муху в дзьобику. Озир-
нувся навколо та й залетів у пальчик рукавички.
Діток годує.

Чи знаєш ти?

Гніздо ремеза справді подібне до рукавички, «великий палець» якої має дірочку-вхід. Пташка плете своє гніздо протягом двох тижнів з льону, конопель, кропиви. А ще додає пух, прикрашає тополиними або вербовими сережками.

- Переглянь вірші Анатолія Камінчука про весну. За допомогою яких художніх прийомів поет створює образ весняного сонця, пухнастих вербових котиків, передає музику природи?

ТАМАРА КОЛОМІЄЦЬ

Вірші Тамари Коломієць запрошують читачів у світ доброти і фантазії. Мова її творів дзвінка й барвиста. Кожен легко уявить скромну нагідку, що журиться через свою «руду косу», або «полотняне поле», на якому виростають чарівні квіти...

НАГІДКА

Що ромашки — білявенькі,
чорнобривці — чорнявенькі.
А в нагідки така біда,
така біда — коса руда.
Стоїть вона, сиротина,
одним одна коло тину.
А ромашки дивуються,
чорнобривці чудуються:
— Звідкіля ти, гарнесенька,
як сонечко, яснасьенька?

- Якими ти уявляєш квіти з прочитаного вірша? Зверни увагу на виділені слова.

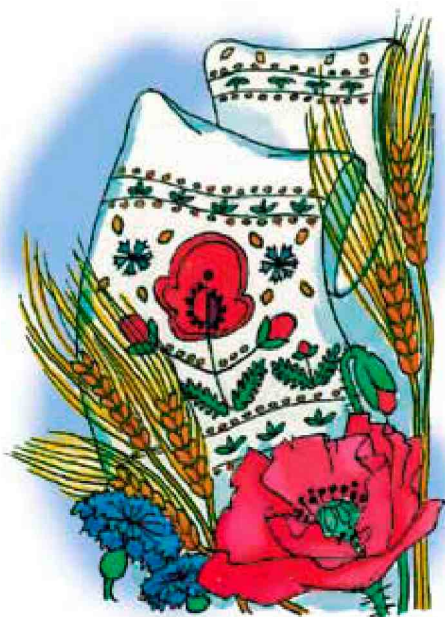
- Який настрій був у нагідки? Чому? Чи варто було їй журитися?
- Вивчи вірш напам'ять.
- Продовж міркування: *Авторка у вірші доводить, що кожна квітка красива, до того ж неповторна і цим особливо цінна. Так само...*
- **Робота в групі.** Порадьтеся, як за прочитаним віршем поставити міні-виставу: скільки може бути дійових осіб, що вони говоритимуть і що робитимуть. Підготуйтеся й розіграйте сценку.

- Простеж, як поетеса створює художній образ вишитого українського рушника.

БІЛЕ ПОЛЕ ПОЛОТНЯНЕ

Біле поле полотняне,
рівно ткане, чисто пране.
А по ньому голка ходить,
за собою нитку водить.
Покрутнеться так і сяк —
зацвіте червоний мак.
Зазирне і там і тут —
василечки зацвітуть.
Застрибає навпрошки —
зажовтіють колоски.
А як пройдеться поволі —
заряхтять листочки в полі.
Біле поле полотняне
рушником барвистим стане.

- Як ти розумієш виділені вислови?
- Чи справді голка вишивала рушник сама? Чому в неї все так вправно виходило?

- Які слова вживає поетеса, щоб ми уявили живі квіти, колоски, листочки?
- Намалюй рушник, що виник у твоїй уяві під час читання вірша. Порівняй його з малюнком художника. Який малюнок тобі подобається більше?

Чи знаєш ти?

Рушник — один з найдавніших оберегів нашого народу (оберіг — це те, що оберігає). Сама смуга полотна символізує дорогу, долю, захист. А коли ця смуга ще й містить виткані чи вишиті знаки-обереги, захисна сила її зростає.

По всій Україні рушником накривали хліб на столі. Накривали ним і діжу після випікання хліба. Коли син вирушав у далеку дорогу, мати дарувала йому рушник як оберіг від лиха. Хлібом-сіллю на вишитому рушнику й досі зустрічають гостей.

У кожному куточку України візерунки та кольори вишивки різні. Наприклад, подільські майстрині використовували червоні, жовті, сині, зелені й чорні нитки. А от на Полтавщині вишивали виключно червоними. На Чернігівщині додавали синій колір, на Дніпропетровщині — зелений і жовтий. В орнаментах українських рушників передано пишність і красу природи, її буйне цвітіння.

- Дізнайся, чим особливий вишитий рушник у твоєму краї. Чи має твоя родина такий рушник? Хто його вишив?
- Назви героїв із творів Тамари Коломієць. Хто з них сумує, а хто невтомно працює?
- Прочитай вірш «Нагідка» з пам'яті.
- Ігор Калинець також створив образ нагідки — у казці (с. 100). Прочитай початок цього твору і порівняй образи квітки, створені Тамарою Коломієць та Ігорем Калинцем.

Ігор Калинець

ПРО ЩО РОЗПОВІЛА НАГІДКА

(Уривки)

Цитьте, діти, цитьте всі!
Стало тихо — маком сій.
Будем тихо-тихо так,
аж досягне в тиші мак.

Колись давно я жила в теплій Італії і називалася Календулою. Бо завжди я була молода і квітуча, який би місяць у календарі не розпочинався. Мала велику пошану і серед бідних, і серед королів. Бідняків я лікувала безкоштовно різними цілющими напоями. А багаті для мене навіть пам'ятник побудували: на ньому королева Маргарита з гордістю тримає мене в руці. Та з часом, коли я довідалася, що на півночі є країна, де взимку випадає білий холодний пух, який називають снігом, не стало мені спокою. Потягло мене відвідати ці дивні казкові краї. Якось один мій знайомий музикант вибирався туди. От я і прошу: візьми та візьми мене із собою, вік буду дякувати.

— Та боюся за тебе, — каже він, — бо мандри не легкі та й холод нестерпний.

— Я згодна на все. Бо тут я не зможу жити, коли у світі є такі дива, як сніг.

Вирушили ми з мандрівним музикою. Йдемо та йдемо. У селах і містах, на ярмаркових майданах він грає на скрипці або флейті. Люди збираються навколо, радо слухають пісні і дають музикантові, хто що може: хто монету, а хто хліба і вина. А інколи він і мене показує публіці, бо вона про таку квітку і не чувала.

Хто це в золоті, нівроку,
і всерединці, і збоку,
мов принцеса, а не квітка?
То чия вона і звідки?

Музикант відповідав людям. І так ми примандрували в країну, де мав незабаром випасти сніг, бо вже настав листопад: осипалися золотим і багряним листом гаї і сади...

- Склади продовження казки. Розкажи, як нагідка побачила сніг, як пережила зиму.

Так я і залишилася в країні, де кожного року заквітає білими зірками сніг. І завжди хочеться його дочекатися. Тільки незвично прозвали мене на новій батьківщині: то Нагідка, то Крокіс, ба навіть Нігтики, бо моє насіння нагадує дитячі нігтики. Цілий кошичок нігтиків. Але я вже звикла до нових імен.

— Хто це в золоті, нівроку,
і всерединці, і збоку,
мов принцеса, а не квітка?
— З нашого саду нагідка!

ІГОР СІЧОВИК

Ігор Січовик народився на Волині в сім'ї сільських учителів. Писати почав з дванадцяти років. Для дітей митець створив віршовані казки, сотні загадок, тисячі скоромовок.

Багато віршів Ігоря Січовика випромінюють гумор. Він пише про цікавинки із життя дітей і тварин.

ВІДДЯЧИЛА

Їла Катя паляницю,
пригостила нею кицю.
Киця бігає по хаті:
— Чим же я віддячу Каті?
Як стемніло, киця в ліжко
принесла Катрусі мишку.

- Чи можна цей вірш назвати гумористичним? Поясни свою відповідь.
- Що тебе розсмішило під час читання вірша? Як ти розумієш його назву?

ХИТРА КИЦЯ

У вишневому садочку,
на зеленому горбочку
жила собі Киця,
Киця-трудівниця.
Мала хатку чепурненьку,
двійко діток, стару неньку
й господарство невелике —
Курку, Гуску та Індика.

В Киці клопотів багато:
треба всіх нагодувати,
ще й водою напоїти
та полити сад і квіти.
В день погожий і в негоду
носить Киця з річки воду...
Ну ніяк не можна Киці
обійтися без криниці.

Якось їй біля воріт
стрівся Пес — її сусід.
Попросила його Киця:
— Друже, викопай криницю.
Я за це тобі віддячу...
Тільки Пес той був ледачий.
Проминув мерщій ворота:
— Не для мене ця робота.
Я люблю поїсти ласо
та й спішу, не маю часу!

Повернувся Пес під вечір.
Підкріпився, видно, дечим,
ще й запас поживи мав:
кістку у зубах тримав.
У садочку зупинився,
відсапнувся, роздивився
й, кістку кинувши під вишню,
ямку рити став поспішно.
А як вирив, то мерщій
заховав поживу в ній.

Тим щасливий, що на ранок
має він смачний сніданок,
Пес гайнув хтозна-куди
роздобуть собі води.
Посміхнулась хитро Киця:
— Буде в нас тепер криниця! —
Кістку в ямці відшукала,
зверху землю розрівняла
і пішла собі до хати
маму й діток годувати.

Вранці знов з'явився Пес —
зголоднів, тремтить увесь.
Риє ямку, та дарма —

кістки в ній чомусь нема...
— От так диво! Справжнє диво!
Не знайду ніяк поживу...
Де ж вона могла подітись?
Треба, мабуть, глибше ритись!

Киця стежить нишком з даху.
Вже й не видно Пса-невдаху,
лиш земля летить угору...
— Буде в нас криниця скоро!
Раптом чує: — Ой, біда!
Замість кістки тут... вода!
Порятуйте! —
Пес благає. —
Потопаю!
Потопаю!

Киця кличе Курку, Гуску.
Псові кидають мотузку,
дружно лапками, дзьобами

витягають Пса із ями.
 Киця з подивом питає:
 — Що ти робиш тут?
 — Н-не знаю...
 Знаю! Я для тебе, Кицю,
 щойно викопав криницю.
 Ти ж сама мене просила.
 Усміхнулась Киця мило:
 — От спасибі, любий друже!
 Допоміг мені ти дуже.
 За криницю і за воду —
 на ось кістку в нагороду!
 Я город копала вранці
 і надибала у ямці...

 Очі Пес на Кицю звів,
 все одразу зрозумів.
 — Ой, яка ж ти хитра Киця!
 Ну а втім, яка різниця:
 головне, що є криниця,
 в ній — джерельна прохолода.
 Пийте, друзі! Нам не шкода!

- Якою була Киця? А Пес? Якими словами автор дає характеристику своїм персонажам?
- Прочитай рядки, у яких поет з гумором говорить про Пса.
- Який епізод вірша можна назвати найбільш напруженим?
- Кого з персонажів стосуються слова: *риє ямку; стежить нишком; витягають Пса із ями?*
- Де і з ким відбуваються події, описані у віршах Ігоря Січовика? Уважно озирнись довкола: про що можна розповісти з гумором?

ІВАН СВІТЛИЧНИЙ

Народився Іван Світличний на Луганщині. Доля поета була нелегкою, але він завжди залишався чесним, сміливим, принциповим.

Іван Світличний любив людей — і люди відповідали йому любов'ю. Український поет Василь Стус називав Світличного доброоком.

- Прочитай заголовок вірша. Яким ти уявляєш півня-горлопана? Читаючи твір, зверни увагу на виділені слова.

ПІВЕНЬ-ГОРЛОПАН

Півень — горлопан хвостатий —
закричав на все село:

— Гей ви, соні, годі спати!

Гляньте, сонце вже зійшло.

Тільки хто того не бачив,

тільки хто того не знав.

Сам він — соня, сплюх ледачий,
сам проспав, а бучу зняв.

- Як автор ставиться до півня? Доведи свою думку за текстом.
- Спробуй дібрати до слів *горлопан*, *сплюх* слова, близькі за значенням. Як ти розумієш вислів *бучу зняв*?

Соловейко *витьохкує*... Пісня ллється, дзвенить, *переливається*, як той струмочок. А лисичка хоче перевершити солов'я своєю красою.

СЛУХАЛА ЛИСИЧКА СОЛОВ'Я

Слухала Лисичка Солов'я.
Думала Лисичка: «Ну, а я?
Маю черевички
й шовкові спіднички.
Чим же гірша пісенька моя?»
Ти, Лисичко, хитра, та дарма.
Вбралася ти гарно, а німа.
Що ті черевички
й шовкові спіднички,
як у тебе голосу нема.

- У кожного свій талант. Як ти вважаєш, чи не про це хотів сказати Іван Світличний?
- Назви героїв прочитаних тобою віршів Івана Світличного. Які риси характеру вони мають? Над чим поет пропонує задуматися своїм читачам?

Повтори і пригадай

- У вірші якої поетеси нагідка сумує через те, що в неї руда коса?
- Прочитай вірші, у яких
 - росинки, ніби живі;
 - лунають пташині голоси;
 - півень — ледачий сплюх;
 - Пес викопав криницю для хитрої Киці.
- Прочитай віршові рядки, вставляючи пропущені слова.

Баба Віхола, сива Віхола
на метільній мітлі

Білий огир в білім ...
креше білим копитом.

Сидить ... та й пряде —
сніг іде-іде-іде.

Другий день лежить ...
в ліжку у кутку.

- З яких віршів ці рядки? Хто їхні автори?
- У вірші якої поетеси соловейко п'є чай?
- Які вірші ти хочеш прочитати з пам'яті? Поясни свій вибір (розкажи про описані поетом картини; про те, якими уявляєш їх ти; які відкриття тобі вдалося зробити).

*Читаючи вірші, потрібно не лише
вдумуватися в їхній зміст, а й звертати увагу
на рими, прислухатися до мелодійності звучання
поетичних рядків.*

- Пригадай слова з прочитаних творів, якими можна описати веселу зиму й зиму, що викликає сум.
- Пригадай свої віршовані рядки до заданих рим (завдання на с. 54). Прочитай авторські вірші із цими римами. Які картини природи створили поети? А які вдалося створити тобі?
- У чому полягають особливості віршованих творів?
- **Робота в парі.** Зіграйте в літературну гру. Перший учасник своїми словами переказує зміст будь-якого вірша з поетичних збірок. Другий учасник називає твір, про який ідеться, і його автора. Під час гри обидва учасники мають право користуватися підручником.
- **Робота в групі.** Усі разом намалюйте картину «Зима в поезії» за прочитаними віршами.
- Спробуй доповнити завдання зі скриньки поезії (с. 54) власними завданнями до прочитаних віршів.

ОПОВІДАННЯ

Невеликий за обсягом художній твір, написаний прозою¹, називають *оповіданням*. У ньому автор описує здебільшого одну подію із життя одного або кількох персонажів. Оповідання можуть бути написані на основі реальних подій; пригодницькі, фантастичні, гумористичні.

Завдання зі скриньок оповідань

- Обери слово, яким, на твою думку, можна закінчити речення:

Коли повертається з вирію зозулька, вже і ліс, і гай стоять... (*голі, зелені, багрянні*).

Над ставком стоїть плакуча... (*береза, верба, осока*).

- Що ти можеш сказати про героя, прочитавши кілька речень з оповідання?

Одного дня я твердо вирішив залишити Землю, цю нудну, нецікаву планету, з усіма її двійками з математики. Я задумав побудувати супутник і назавжди полетіти в космос.

Скринька цікавих і повчальних історій

Оповідання зі скриньки цікавих і повчальних історій відкриють тобі захопливий світ природи, розкажуть про різноманітні події із життя своїх героїв.

¹ *Проба* — твори, написані невіршованою мовою.

Твори Олександра Копиленка пройняті безмежною любов'ю до природи.

Письменник добре знав життя птахів і звірів; часто вибирався до лісу, на річку, в поле. Враження від тих прогулянок лягли в основу багатьох його оповідань.

У них автор не тільки допомагає нам глибше пізнати довкілля, а й заохочує до спостережень, закликає охороняти все живе.

ХОРОБРЕ КОШЕНЯ

Якось повернувся я з лугу після ранішнього полювання. **Спека стояла неймовірна...** Присів у дворі на ганочку в тіні перепочити. А проти мене Гопак, розморений спекою, лежить, язика висунув, поклав голову собі на передні лапи. А паща в нього велика.

І ось раптом з-за погрібника з'являється маленьке кошеня і мандрує просто до Гопака. Думаю: ну, зараз він його роздере.

Нічого подібного. **Кошеня** обійшло кругом Гопака, **підійшло до його пащі**, спокійно **всунуло** туди свою маленьку **голову** і так застигло, мабуть, від насолоди.

Адже відомо, що в собак немає потових залоз і в роті у них холоднуватو... От кошеня і рятувалося від спеки таким досить ризикованим способом.

Подержавши кілька хвилин голову в пащі у Гопака, **кошеня** спокійно **пішло** далі. А Гопак тільки здивовано провів очима такого малого нахабу.

- Від чийого імені веде оповідь автор?
- Який випадок описано у творі? Як усе почалося й чим закінчилося?
- Що викликало в автора хвилювання? Прочитай.
- Що цікавого письменник розповів про собаку?
- Прочитай речення, у якому містяться наукові відомості про собак.
- Чи й справді, на твою думку, кошеня було хоробрим? Яким виявився Гопак?
- Поясни значення приказки *Живуть, як кішка з собакою*. Чи відповідає вона змісту оповідання Олександра Копиленка?
- Доведи, що прочитаний твір є оповіданням. Придумай для нього свою назву.
- За допомогою виділених у тексті слів склади план і перекажи зміст оповідання.

ЮРІЙ СТАРОСТЕНКО

Юрій Старостенко народився в Білорусії. Змалечку майбутній письменник захоплювався красою рідної природи. А коли у віці одинадцяти років разом з батьками переїхав до Києва, так само щиро закохався в українські краєвиди.

Дружба з Олександром Копиленком надихнула митця на написання творів про природу нашого краю. Коротенькі оповідання Юрія Старостенка цікаві й живі. Головними героями в них виступають тварини, рослини, природні явища, наділені людськими властивостями, здатні мислити, сумувати й радіти...

- Поміркуй над змістом заголовка. Зверни увагу, як ніжно автор називає пташку.

СМІЛИВА ЗОЗУЛЬКА

Коли повертається з вирію зозулька, вже і ліс, і гай стоять зелені.

— Ку-ку, ку-ку!

— Чуєте, зозуля кує! — радіють люди.

Щодня більшають на деревах листочки, простягають зелені рученята молоді пагінці. І тут раптом виповзає на листячко страшна волохата гусінь!

— Бр-р-р!.. — тремтить з остраху синиця.

— Йой! — задкує мухоловка.

— Тюй-тюй-тюй! — репетує повзик.

А гусінь уже їсть собі ніжне листячко.

— Треба зозульку покликати! — гукає хтось. — Тільки вона цієї гусені не боїться...

Прилетіла зозулька і всю гусінь винищила.

От добре, що в нашому лісі живе така пташка!

- Чому автор назвав зозульку сміливою? Прочитай, як він описує переляк інших пташок.

- Доведи за текстом, що письменник наділяє молоді пагінці та зозулю людськими властивостями.

- Знайди рядки, у яких подано цікаві відомості про зозулю.

- Яку пору року описано в оповіданні? Доведи свою відповідь за текстом.

Чи знаєш ти?

Зозулю називають ключницею вирію. Ця пташка першою відлітає в теплі краї. Тому в народі кажуть, що вона відмикає ключами ворота вирію. Навесні зозуля прилітає останньою — зачиняє ворота вирію.

МИКОЛА ТРУБЛАЇНІ

Микола Трублаїні — талановитий прозаїк, невтомний мандрівник. Він добре знав Арктику — місцевість, де зима довша за весну, літо та осінь разом. Про той суворий край і його мешканців письменник розповів у своїх творах.

Опис

ТИКО І ВОЛОХАН

Вони познайомилися, коли одному було три роки, а другому три місяці.

Три роки було маленькому Тико.

Він жив зі своєю мамою і старшим братом на березі холодного моря.

Маму його звали Панай, а брата — Умк.

Навколо їхньої хатини розляглася тундра. В тундрі не ростуть дерева. Там лише мох, болото та каміння. В тундрі дуже мало людей.

Одного дня до берега підійшов пароплав. Люди з пароплава привезли на берег великі бочки, залишили їх тут і повернулись назад. Пароплав рушив далі і зник вдалині.

Маленький Тико прийшов подивитись на ті бочки. Ніхто не бачив, як він туди пішов.

Умк саме тоді лагодив сани.

Коли чує Умк — хтось дзявкає біля нього: дзяв-дзяв! дзяв-дзяв! Дивиться — аж то маленьке цуценя, якому було не більше як три місяці.

— Цюця... — каже Умк. — Волохатий який, — гладить його.

Досі він цього цуценяти не бачив. Мабуть, люди з пароплава привезли його на берег і забули.

Поведінка цуценяти була чудна. Воно то ухопить Умка за ногу, то потягне, відбіжить, загавкає і замотає головою, наче запрошує кудись. Умк зрозумів — цуценя кличе його за собою. Він пішов за ним. Цуценя біжить, а Умк за ним. Побігло цуценя на берег. Прибіг туди й Умк. Дивиться цуценя на бочку, гавкає, а бочка догори дном стоїть. Прислухається Умк — у бочці щось гуде. Підняв він ту бочку, а з-під неї Тико заплаканий визирає. Хлопчик підліз під ту бочку, а вона його й накрила. Налякався бідолашний. Міг би загинути. Цуценя його врятувало.

Того песика дуже полюбив Тико. Песик теж полюбив хлопчика. Песик був волохатий, і прозвали його Волохан.

ХВИЛЯ-НАПАСНИЦЯ

Минув рік, як вони познайомилися та потоваришували. Ніколи Тико не ходив гуляти без Волохана.

Волохан ріс швидко, і тепер це був молодий дужий собака.

Якось Тико разом з Умком пішли до моря. Волохан біг попереду.

Вітру на морі не було, проте клекотів сильний прибій. Висока хвиля підіймалася на поверхні моря, котилась до берега, тут розсипалась і далеко заливала узбережжя. Хвиля котила багато камінців і піску. Вона то викидала їх на берег, то тягла знов у море.

Умк і Тико кидали камінці — пробували, хто далі кине. Дорослий Умк, звичайно, кидав далі.

Тико забруднив руки і хотів їх помити, присівши біля води. В цей час набігла хвиля. Від удару Тико впав, хвиля відкотилася від берега і забрала хлопця з собою. Умк не бачив цього, бо стояв спиною до моря. Повернувшись на голосне гавкання Волохана, він побачив спочатку Тико, якого хвилею несло від

берега, а далі й Волохана, що кинувсь услід за ним у море. Хлопчик незабаром зник під водою. Волохан теж.

Умк кинувся, щоб рятувати брата, але не встиг добігти до берега, як побачив Волохана, що випірнув з-під води. В зубах він держав Тико. Перемагаючи прибійну хвилю, собака наближався до берега. Хвиля кидала його разом із Тико на пісок, а потім хапала і несла назад у море. Умк поспішив їм на допомогу і витягнув обох на берег. З радісним гавканням плигав Волохан навколо нерухомого Тико.

- Назви персонажів прочитаних оповідань. Хто такі Тико й Умк? Чому песика назвали Волоханом?
- Розкажи, як подружилися Тико й Волохан.
- Прочитай опис тундри. Якою її змалював письменник?
- Прочитай опис прибою. Чому автор назвав хвилю *напасницею*?
- Як удруге було врятовано Тико?

ВАСИЛЬ СУХОМЛИНСЬКИЙ

Василь Сухомлинський — видатний педагог, письменник. Торкаючись словом дитячої душі, він мовить: «З малих років учись жити так, щоб тобі було добре, приємно, коли робиш добре для людей, і неприємно, коли зробив щось погане, негідне». Письменник ділиться зі своїми читачами любов'ю до рідної домівки, де над вікном щебече ластівка, до чистої криниці, що напуває спраглих, до вічної тополі — вічної України.

За Дмитром Чередниченком

- Чи доводилося тобі чути, як народжується ранкова пісня жайворонка? А от героєві оповідання Василя Сухомлинського пощастило почути спів цього птаха.

Основна думка твору

ЯКІ ВОНИ БІДНІ

Ще й не світало, ще й ранкова зірниця не зайнялася, як батько збудив Сергійка і сказав:

— Ходімо в поле. Послухаємо жайворонкову пісню.

Сергійко швидко встав, одягся, і вони з батьком пішли в поле. Небо на сході стало рожевим, небо-схил з кожною хвилиною світлів, зорі згасали. Десь з далекої ниви піднялася **сіра грудочка** й **понеслася у височінь**. Раптом вона спалахнула, ніби вогник серед блакиті, і в ту хвилину Сергійко почув дивну пісню. Немов над полем хто натягнув срібну струну, і вогняна пташка, доторкаючись до неї крильцями, розсипає над степом музику.

Сергійко затамував подих. Йому спало на думку: а якби ми з татком спали — жайворонки все одно співали би?

— Татку, — тихо прошепотів Сергійко, — а ті, хто зараз сплять, не знають цієї музики?

— Не знають, — відповів батько пошепки.

— Які вони бідні...

- Прочитай опис ранку. Якими були небо, небо-схил, зорі?
- Знайди в тексті слова, ужиті замість слова *жайворонки*. Чому спочатку письменник порівнює пташку із сірою грудочкою, а потім з вогником?

- Прочитай речення з виділеним висловом. У який момент жайворонки злинув у височінь?
- Прочитай опис співу жайворонка. Вивчи його напам'ять. Намагайся за допомогою інтонації передати красу почутого героями.
- Як ти розумієш вислови: *розсинає над степом музику; затамував подих*?
- Прочитай оповідання, опустивши опис жайворонкової пісні. Що змінилося? З якою метою автор увів цей опис у текст?
- Поясни зміст заголовка. Яка **основна думка** оповідання?
- **Робота в парі.** Прочитайте розмову сина з батьком в особах, намагаючись передати їхні почуття.

А згори лине жайворонкова пісня: доноситься голос, як срібний дзвіночок, — *тремтить, перебивається...* Все зливається до купи в чудний гомін, вривається в душу, будить у ній доброту, щирість, любов до всього.

За Панасом Мирним

ВЕРБА — МОВ ДІВЧИНА ЗОЛОТОКОСА

Над ставком стоїть плакуча верба. Схилила свої зелені віти й дивиться у воду. Вітер дихне — гойдаються віти, мов коси дівочі.

Біля самого стовбура маленька пташка помостила гніздечко. Прокидається вона рано-вранці. Як вилітає зі свого теплого гніздечка, зелені коси тремтять. Це верба прислухається до пташиного співу.

Прийшла осінь. Холодний вітер позолотив гілки. Дівчина-верба стала золотокоса. А пташки не стало. Куди вона поділася? Полетіла в теплий край — далеко-далеко за море. Весною вона прилетить, і верба перестане сумувати. Знову зазеленіють коси, рано-вранці

прокидатиметься щаслива дівчина. І пташка буде щаслива, бо вона вдома, на Батьківщині. Бо Батьківщина — це найдорожче для нас. Дорожчого за Вітчизну немає нічого.

А зараз дівчина золотокоса сумує. Тихо над ставком. Упав золотий листок і поплив кудись далеко-далеко. Зітхнула верба.

- З ким автор порівнює вербу, із чим — її віти? Доведи свою відповідь за текстом.

- Прочитай ті частини оповідання, у яких ідеться про щасливу дівчину-вербу. Хто щасливий разом з нею? Чому?

- У якій частині оповідання вжито слова *сумує*, *зітхнула*? Які почуття верби вони передають?

- Простеж, як змінюються почуття дівчини-верби зі зміною кольору її кіс.

- У яких рядках твору зосереджено його основну думку? Прочитай.

- Перекажи зміст оповідання за малюнками.

ВІРА АРТАМОНОВА

Усміхнена, енергійна, мудра, турботлива. Такою є українська письменниця Віра Артамонова. Вона написала для дітей збірки оповідань «Колючий м'ячик», «Малий», «Повітряний змій».

- Прочитай назву твору. Спробуй передбачити, про що в ньому йтиметься.

Характер персонажа

ЯСЕНОК

Біля паркана, на подвір'ї, росте високий гіллястий ясен. При ньому, біля самого стовбура, зійшов маленький. Уже розпустив свої листки, що схожі на зелені веселочки.

— Мамо, ось маленький ясен росте! — сказав Володя, показуючи деревце.

— Ясенок, — проказала мама.

Хлопчик подумав хвилинку і заперечливо похитав головою:

— Ні, ти — мама.

— А хто ж іще? Звичайно, твоя мама.

— То чому ж ти кажеш «я — синок»? Це я — твій синок.

— Жартівник ти, Володю. Я кажу «ясенок» — маленький ясен.

— А було ж, мабуть, так, — почав вигадувати Володя, — коли він зійшов із зернятка-насінинки, глянув на свого татка — великого ясена і сказав: «Я — синок!»

— Отак і сказав?

— Авжеж.

— Хіба ж дерева говорять?

— Звичайно. Листячком — шу-шу, шу-шу... І хто хоче почути, що вони кажуть, — почує.

— Хто захоче — почує, — погодилась мама. — А ти, вигаднику, принеси із хліва лопату, та й пересадимо цього синка он туди, де любисток росте.

— Нащо? Хай росте біля свого татка.

— Біля татка він високий не виросте — гілля йому сонечко заступатиме.

— Це наче в дитячий садочок синка поведемо.

— Нехай так.

— А скучно малому не буде?

— Ні, він говоритиме з татком: шу-шу, шу-шу...

І Володя побіг по лопату.

- Назви персонажів оповідання. Який випадок із життя хлопчика описано у творі?

- Як мама називала Володю? Чому?

- Яким ти уявляєш хлопчика? Що можеш сказати про його **характер**?

- **Робота в групі.** Прочитайте оповідання в особах.

ВОЛОДИМИР СЕНЦОВСЬКИЙ

Український письменник Володимир Сенцовський у своїх творах для маленьких читачів оспівує красу рідного краю, чистоту душ і теплоту сердець українців. Його оповідання називають поезією в прозі.

БАБУСИН ОНУЧОК

Чи то соняшник гойднувся біля тину, чи білявий хлопчик заглядає в подвір'я баби Стехи.

Старенькій уже важко розпізнати. Сидить вона на ослінчику біля хати, на колінах руки тремтять — купаються в щедрому сонячному промінні. А довкола — зграйка білих ромашок, ніби сузір'я.

— Бабуню, — крутнувся біля неї Андрійко. — Послала мати, щоб я обірвав вишні. Ви, мабуть, самі нездужаєте?

— Еге ж, нездужаю-таки, — старенька привітно глянула на сусідського хлопчика.

— Зате я, бабуню, хутко все обірву, — запевняє Андрійко. — Тільки листя посиплеться!

Баба Стеха дріботить до дверей, шукає в сінцях і виносить полотняну торбину. Хлопчик чіпляє її через плече й біжить у садок.

Коли бабуся підійшла до розлогої вишні, Андрійко вже осідлав найвищу гілку. Між зеленим листям тільки сорочка біліє.

— Не гойдайся, онучку, — застерігає старенька, — бо доведеться ловити тебе в пелену.

— Не бійтеся! — гукає згори хлопчик. — Зате мені звідси можна небо дістати!

— Еге ж, — клопочеться старенька. — Небо чи й дістанеш, штани залишиш на сучку.

Сидить Андрійко вгорі, між небом і землею, обриває стиглі ягоди й думає про бабу Стеху. Хороша вона. Завжди пригощає яблуками та вишнями, не свариться, коли якийсь бешкетник залізе до неї в садок.

Живе вона самотньо, от і роздає гостинці сусідським дітлахам.

Андрійко глянув униз.

Бабуся зіперлася на палицю, така маленька і суха, як маківка.

— Бабуню, а де ваші внуки?

— Далеко, ой, далеко, — хитає головою. — Онучок, як місячко, одненький. Мабуть, виріс уже...

— А чому він не їде до вас?

— Мабуть, клопоти не пускають. Уже й листи не пише...

Змовкла. Ще нижче схилилася на палицю.

— Не барися там, Андрійку, — стривожилася. — Дереву вже важко тримати тебе.

Хлопчик хвацько зістрибує на землю. Увесь обмурзаний вишнями. Пузата торбина відтягує йому руку.

Баба Стеха полегшено зітхає:

— От і гаразд.

— Прийду до вас і яблука трусити, — каже Андрійко.

— Еге ж, — старенька неквапно ступає, обмацуючи стежку палицею. — Вночі так гупають, аж у хаті дзвенить.

На рундуку¹ хлопчик висипає соковиті вишні у велику емальовану миску.

— Бери, Андрійку. Мені вистачить.

Хлопчик дивиться на стареньку, на сиве її волосся, що вибилося з-під хустки, й раптом каже:

— Бабусю, візьміть мене внуком...

- Як ти гадаєш, чому Андрійко запропонував бабусі вважати його внуком?
- Знайди в тексті опис бабусі. Чому автор порівнює її з маківкою?
- Опиши зовнішність своєї бабусі, тобто створи її усний **портрет**.
- Розкажи про Андрійка. Яким зобразив хлопчика художник?
- Визнач основну думку оповідання.
- Зауваж: Андрійко є головним героєм багатьох оповідань Володимира Сенцовського. Яким ти його уявляєш? Чи хотілося б тобі дружити з цим хлопчиком?
- До яких учинків спонукає тебе письменник?

АНДРІЙ М'ЯСТКІВСЬКИЙ

Андрій М'ястківський народився на Вінниччині. Серед мальовничої природи цього краю минуло його дитинство. Там закінчив він школу, там відчув потяг до літератури.

Андрій М'ястківський відомий як поет, прозаїк, перекладач. Деякі його вірші стали улюбленими піснями українців.

¹ *Рундук* – те саме, що ґанок.

МУДРА ГОЛКА

Марійка любила дивитись, як мама вишиває квіти. Червона нитка до зеленої, до жовтої... Так гарно виходить. Чорнобривці, айстри, волошки, барвінок...

— Мамо, дай мені голку, полотна і ниток. Я теж хочу вишивати, — якось попросила Марійка.

— Ти ще мала, пальчики поколеш.

— От і не мала, от і не поколю! — запевнила дівчинка. — Хіба я не знаю, що не пальчики, а полотно треба колоти?

— Ну добре. — Мама відрізала ножицями шматок білої тканини, дала голку, нитки. Раз кольнула Марійка, вдруге. І тут нитка заплуталась.

Марійка розплутала вузли і подумала: «Мама мудрою голкою вишивала, а мені дала погану. От піде вона до крамниці, візьму її голку і теж гарний рушничок вишию...»

Пішла мати до крамниці. Марійка мерщій за мудру голку, за полотно. Та не встигла й двічі кольнути, як гострий біль пронизав пальчик. На очах виступили сльози.

— Мудра, а така колюча!.. — розсердилась дівчинка на материну голку.

— Чого ти заплакана, Марійко? — повернувшись, запитала мати.

— Рушничок вишивала. Думала, твоя голка мудра, що такі гарні квіти гаптує... А вона колеться.

— Всяка голка проворна, коли вона в мудрих пальцях. Бери-но полотно та не поспішай, а дивися, як треба...

Надвечір Марійка з матір'ю вишили першу волошку.

— То хто мудрий? — усміхнулася мати. — Голка чи пальчики?

- Пригадай казки, у назвах яких є такі слова: *мудра, мудрий*. Доведи, що твір «Мудра голка» — оповідання.
- Про що це оповідання? Обери найточнішу відповідь серед запропонованих: а) *про те, як Марійка вколола собі пальчик*; б) *про те, як Марійка вчилася вишивати*; в) *про те, як мама вишивала рушник*.
- Чому в Марійки спочатку нічого не виходило? Що, на твою думку, можна порадити дівчинці?
- Прочитай слова, у яких зосереджено основну думку твору.
- **Робота в групі.** Прочитайте оповідання в особах.

ВАСИЛЬ СТРУТИНСЬКИЙ

Василь Струтинський — один з улюблених письменників українських дітей. Він створив для малечі чимало оповідань, казок, віршів, загадок. Його твори допомагають зрозуміти, як тісно пов'язані між собою людина й природа.

ЯК ДИХАЄ ВЕРБА

Чорні пошматовані хмари налітали з півночі. Вітер зносив їх на ліс, за Десну, а вони пручалися, ніби миньки¹, осипаючи береги та воду рясним дощем.

Сергійко поглядав у небо, кутався в плащ і не покидав насидженого місця. Пильно стежив за поплатками, які аж танцювали під ударами важких краплин.

Це вже друга чи третя хмара. Перелетіла — і знову затишшя. Збігають у річку каламутні струмки.

¹ *Миньок* — прісноводна хижа риба.

Із-за хмар поблискує сонце. Та минає півгодини, а не клює.

— Нічого! Зараз посвітліє вода і почнеться! — підбадьорює Сергійка дядько Микола.

Хлопець вірить і не вірить. Дуже вже хочеться йому хоча б одну плоскирку¹ піймати. Хоч і за комір затекло, і їсти хочеться. Довгий літній день! Та ще негода. Не кожен і витримає. Але дядько Микола не йде, то й Сергійко сидить.

Знову потемніло. Пройшовся вітер, шарпаючи зелене віття верб. А вслід дощова завіса знову поглинула сонце.

Хлопець визирнув з-під плаща: йому здалося, що й небо провалилося... Дядько Микола побіг під вербу. Треба й собі втікати.

Притулившись грудьми до ще сухого подекуди стовбура, Сергійко завмер від несподіванки: «Верба ворухиться!.. Та вона дихає! Як важко дихає у дощ, стара верба бореться з вітром...»

- Яку відповідь дав автор на запитання, що звучить у заголовку оповідання?
- Назви персонажів твору. Доведи, що Сергійко був наполегливим і спостережливим.
- У яку погоду рибалив хлопчик? Прочитай, якими він бачив хмари, небо, вітер.

Чи знаєш ти?

Пам'ятаєш, як опоетизовано вербу у віршах Тараса Шевченка? Українські письменники, захоплюючись природою Батьківщини, завжди згадували калину під вікном, вербу над водою, тополю, що гнеться від вітру в полі. Ці рослини стали символами України.

¹ *Плоскірка* — невелика прісноводна риба, схожа на ляща.

Скринька сміху

Гумористичні оповідання зі скриньки сміху викличуть у тебе доброзичливу усмішку. Разом з героями творів Анатолія Григорука та Всеволода Нестайка ти потрапиш у кумедні й повчальні ситуації.

АНАТОЛІЙ ГРИГОРУК

Анатолій Григориук любить писати для маленьких читачів. От як він сам про це розповідає: «На відміну від дорослої літератури, тут завжди, коли сідаєш над аркушиком паперу, треба мати гарний, веселий настрій. Щоб у тебе на душі не робилося, ти не можеш той настрій і те почуття перекласти на папір, тому що дітки завжди чекають веселого твору, якоїсь смішинки. Я намагаюся в цьому напрямі й працювати».

З КУРМИ ЛЯГАЙ, З ПІВНЯМИ ВСТАВАЙ

Дениско залюбки став ходити в дитячий садок. Там у нього і друзів повно, і різних іграшок та розваг уволю.

Одна біда — не любить він раненько вставати. Всім його домашнім ніколи. Кожен квапиться, бо одному на роботу треба, другому — до школи. А Денискові байдуже — вилежується, як лінивий кіт на печі.

Щоб він уставав, його підохочують спершу лагідно, ніби жартуючи.

— Сонце на ялинці, а ми ще в перинці, — каже, усміхаючись, бабуня.

— Люди жати, а ми на лежанці лежати, — додає мама.

— Лежи, Тетяно, бо ще рано, — озивається тато.

— Виспався, та не вилежався, — зауважує дідусь.

Тільки Мар'янка, якій перед школою треба завести Дениска в садок, не церемониться. Вона рішуче відгортає ковдру й мало не в самісіньке вухо гукає братові:

— Нумо, вставай, чоловіче, третій півень кукуріче!

Дениско кривиться, ніби найкислішу кислицю надкусив, сідає на постелі, довго тре кулаками очі й позіхає.

— Не позіхай на мене, бо, як і ти, зледащію, — каже Мар'янка й силоміць стягує брата з ліжка. — Увечері його не вкладеш, уранці не піднімеш. Ану, сплюхо, роби зарядку!

Дениско про людське око випростує поперед себе руки, присідає кілька разів навпочіпки, потім на зло Мар'янці, щоб вона зледащіла, позіхає на неї і плентає умиватися.

Після сну вода завжди здається холодніючою, як з ополонки. То Дениско вмочує самі лише кінчики пальців і ледь торкається ними щік. Нерідко його ловлять на такому «вмиванні», й тоді хто-небудь із дорослих умиває лінька ще раз. Та вже так, що Дениско стає чистісінький, як скельце, і червоний, як варений рак.

По вмиванні починається вдягання та взування. Просунувши одну ногу в ноговицю штанців, Дениско береться чухати себе за вухом, смикати за носа і знов без упину позіхати.

— Раненько встали, та на порозі задрімали, — докірливо кидає бабуся.

— Еге, — підхоплює Мар'янка. — Бачили, який проворний! Як муха в сметані. Сидить, надувається, вперед п'ятами взувається. — І, гнівно змірявши брата очима, приказує: — З курми лягай, з півнями вставай, от скрізь і встигатимеш, сонько нещасний.

- Знайди і прочитай усі приказки, які промовляла родина, щоб уранці підняти з ліжка Дениска.
- Які дії хлопчика викликали в тебе сміх?
- Як ти розумієш заголовок твору? У яких випадках доречно вживати цей вислів?
- Чи звертається письменник до кожного читача? На якій думці зосереджує увагу?

ВСЕВОЛОД НЕСТАЙКО

Герої Всеволода Нестайка дуже непосидючі, а тому часто помиляються, потрапляють у кумедні ситуації. І це викликає сміх. Письменник говорив: «Я сподіваюсь, що, можливо, книжки мої навіють маленьким читачам більшу людяність, краще розуміння людей».

- Прочитай оповідання. Поміркуй над його змістом.

ЯК МИ ЛІТАЛИ В КОСМОС

(Скорочено)

Ця історія відбулася ще за три роки до польоту Юрія Гагаріна¹. Одного дня я твердо вирішив залишити Землю, цю нудну, нецікаву планету, з усіма

¹ *Юрій Гагарін* — перший космонавт, що побував у космосі.

її двійками з математики. Я задумав побудувати супутник і назавжди полетіти в космос. Спочатку думав зробити це сам. Але потім зрозумів, що самому буде, по-перше, важко, а по-друге, сумно. І я запросив у компанію свого найщирішого друга й однокласника Ромку. Ромка, не задумуючись, погодився. В нього теж були всі підстави розлучитися із Землею. Напередодні він розбив мамину улюблену вазу, непомітно викинув черепки на смітник і з трепетом чекав покарання.

Сидячи в темному кутку під сходами, ми гомоніли.

— Ти розумієш, Ромко, ми будемо першими у світі людьми, що полетять у міжпланетний простір, — захлинався я. — Першими! Розумієш? Усі люди на Землі з хвилюванням стежитимуть за нашим польотом. Головне — треба одірватися від Землі. Я по радіо чув. А там почнемо кружляти по орбіті¹!

І ми почали майструвати катапульту². Це була каторжна, виснажлива робота. Копали під бочкою траншею, встановлювали пружини, ресори і важелі. Особливо попомучилися, коли витягали на дерево, що росло якраз коло бочки, здоровенну каменюку. Ця каменюка, впавши з висоти, мала привести в дію механізм.

Нарешті все було готове.

Після уроків, нашвидку пообідавши, ми з Ромкою почали збиратися в дорогу.

Ми приладнали до бочки стару кришку од виварки. Це був «верхній люк». Кришка прекрасно закри-

¹ *Орбіта* — шлях руху небесного тіла, штучного супутника Землі.

² *Катапульт* — тут: механізм для старту літака.

вала бочку і міцно кріпилася зсередини сталевим дротом. Ніякі космічні сили не змогли б її відкрити.

Дно бочки вистелили сіном та старою ковдрою. Вийшло дуже м'яко, тепло й зручно. До того ж це рятувало від ударів на випадок зіткнення з якою-небудь планетою.

З харчів у дорогу взяли: буханку хліба, вісім холодних вареників з картоплею, три цукерки «Кицькиць», дві цибулини, оселедець і пляшку з водою...

Без п'яти хвилин вісім. Ми з Ромкою в мовчання стоїмо біля супутника «Ліра». Урочистий момент.

У небі незчисленними вогниками сяють зірки. Зараз ми з Ромкою полетимо їм назустріч і ніколи більше не повернемося на Землю.

Минають останні секунди.

— Ну, пішли, — тремтячим голосом кажу я.

Ромка одкрив кришку «люка» і вже підняв ногу, щоб залізти в бочку. І в цю ж мить почувся дівчачий голос:

— Хлопці, а що ви тут робите?

Від несподіванки Ромка випустив з рук кришку, і вона боляче вдарила його по коліну.

З-за сараю з'явилася Тетянка, наша зухвала однокласниця.

— Геть звідси! — спокійно сказав Ромка.

— Дуже я тебе злякалась! От не піду.

Оце так номер! Що робити? Здавалося, виходу не було. І тоді я вирішив їй усе чесно розповісти.

Почувши в чім справа, Тетянка підскочила:

— Ой, хлопці, як це чудово! Візьміть і мене!

— Що-о? — ми презирнулися. — Та ми ж не вмістимося всі в супутнику!

— Ось як! Так ви теж не полетите! Я зараз же скажу тітці Теклі, і вона вам вуха пообриває за те,

що ви її бочку чіпаєте... Тітко Текле! — крикнула Тетянка.

Робити було нічого.

— Гаразд... Залазь! — зціпивши зуби, пробурмотів Ромка і шепнув мені на вухо: — В крайньому разі ми її викинемо по дорозі.

Тетянка вмить залізла в бочку.

Сопучи і штовхаючись, ми з Ромкою довго вмощувались. Потім, хвилюючись, якимось писклявим голосом я сказав:

— Приготуватися! Даю старт!

Ромка й Тетянка затамували подих. Я щосили потяг за мотузку, до другого кінця якої там, на дереві, була прив'язана здоровенна каменюка. Почувся тріск, щось гупнуло, загримотіло і...

Тетянка вдарила Ромку ногою у вухо. Ромка штовхнув мене ліктем у потилицю, а я ткнувся носом Тетянці в живіт. Потім Тетянка сіла мені на голову, Ромка турнув Тетянку коліном, а я наступив Ромці на носа...

Яке щастя, що стінки супутника «Ліра» були вистелені ковдрою!

Бочка шалено оберталась і підстрибувала.

І, незважаючи на це, я радісно вигукнув:

— Ура! Ми лети...

Супутник, мабуть, летів уже у верхніх шарах атмосфери¹. Він обертався все повільніше й повільніше. Раптом об щось ударився й перестав обертатися.

— Ми вийшли на орбіту! — урочисто промовив Ромка.

Кілька секунд пішло на те, щоб розібратися, де чії ноги, руки, голова...

У бочці було темно.

— Цікаво, де тепер Земля? — тихо спитала Тетянка. Їй уже хотілося додому, до мами.

— А-а, попалася! — злорадно захихикав Ромка. — Ото не треба було летіти. А тепер — усе! Тепер ти ніколи не повернешся додому.

Тетянка нічого не відповіла. І я теж мовчав.

Гнітюча тиша запанувала в супутнику «Ліра». Я, Ромка й Тетянка сиділи й мовчки прислухалися до космічної тиші Всесвіту. І раптом...

Раптом ми почули гучні кроки й голос. По небу хтось швидко йшов лаючись. В усьому Всесвіті лише одній людині міг належати цей голос — двірничці тітці Теклі.

¹ *Атмосфера* — газоподібна оболонка Землі та деяких інших планет.

— А біс забрав би цих песиголовців. Знову якогось лиха накоїли!

Я кинувся відкривати люк...

Супутник «Ліра» мирно лежав у бур'янах. Над ним стояла двірничка з мітлою...

Що було потім? Не треба питати.

Тетянці, звичайно, добре влетіло. Але найбільше перепало мені й Ромці.

І не в тім справа, що після зустрічі з батьками ми довго не могли сісти й соромилися показатися людям на очі. І не в тім, що учні в школі два тижні не давали нам проходу і все запитували про враження від космічної подорожі.

Виявилось найголовніше: щоб побудувати супутник, треба знати... математику. Ма-те-ма-ти-ку! І сказав це не хто-небудь, а сам Жорка Циган, найпопулярніша у нас людина в школі, чемпіон міста з плавання. Це було для мене відкриттям. Довелося братися за математику.

Без підготовки, друзі мої, нічого не робиться. Запам'ятайте!

Отак літав я в космос.

- Від чийого імені ведеться розповідь у творі? Назвіть персонажів оповідання.
- Чому хлопці вирішили залишити Землю? Розкажи, як вони готувалися до польоту в космос. Як відбувався «політ»? Чим закінчився?
- Який епізод «космічного польоту» викликав у тебе сміх? Прочитай.
- Якого висновку дійшли «космонавти»?
- Назвіть головних героїв оповідань Анатолія Григорюка та Всеволода Нестайка. Чому твори про них вміщено саме в скриньці сміху?

Чи знаєш ти?

У дитинстві одним з улюблених письменників Всеволода Нестайка був Микола Трублаїні. Малий Всеволод разом зі своїм сусідом-ровесником зачитувалися його творами і мріяли стати капітанами далекого плавання. Згодом з'ясувалося, що через особливості зору Нестайко не може бути моряком, а от сусідові таки пощастило.

Своє перше оповідання для дітей Всеволод Нестайко надрукував у журналі «Барвінок», коли йому було двадцять чотири роки.

Повтори і пригадай

- Які оповідання зі скриньки цікавих і повчальних історій тобі найбільше сподобалися? Чому?

- Обери і виконай завдання:

1. Поясни, чому Олександр Копиленко стверджував, що кошеня хоробре, а Юрій Старостенко назвав зозульку сміливою.

2. Назви головного героя прочитаних тобою оповідань Миколи Трублаїні. Що ти можеш сказати про його характер?

- Розкажи, чого навчили тебе оповідання Василя Сухомлинського.

- Розкажи про Андрійка, головного героя оповідань Володимира Сенцовського.

- Визнач основну думку твору «Мудра голка».

- Назви оповідання зі скриньки сміху та їхніх авторів.

- Пригадай усі приказки з оповідання Анатолія Григорука «З курми лягай, з півнями вставай». «Поговори» з Дениском, використовуючи прислів'я та приказки. Склади продовження оповідання, розкажи, яким став Дениско-першокласник.

- Чому прочитані тобою оповідання розміщено в різних скриньках?

ЛІТЕРАТУРНІ КАЗКИ

Усі люблять казки: і маленькі, і дорослі. У казках багато вигадки, однак вони змушують читачів задуматися не лише над вчинками героїв, а й над своїми власними. Навчають, як жити, щоб у світі було більше розумного, красивого, доброго.

Читаючи казки українських і зарубіжних письменників, намагайся знайти в них цікаві й корисні для себе думки.

Завдання зі скриньок літературних казок

- Прочитай розмову казкових персонажів. Згадайся, хто бере в ній участь. Чим, на твою думку, закінчиться ця розмова для одного з її учасників?

«Що це ти їси, Микитко?» —
«Рибку їм, шановна тітко». —
«Дай же, серденько, й мені!» —
«Рибки хочеться, тітусю?
До ставка біжіть. Клянуся —
повно там її на дні».

- У якій народній казці мишка допомогла дідусеві, бабусі, онучці, собачці й кицьці? Як ти вважаєш, чи допоможе вона всім і наступного року?
- Прочитай рядки з казки Василя Чухліба.

Колись, давним-давно, росли величезні ліси заячого холодку... Тепер же заячий холодок лиш подекуди в лісі... Хтозна, звідкіля приблудився до Золотого бору капловухий Заєць. І такий же задавака та нахаба!..

- Ти знаєш чимало казок, героєм яких є заєць. Що нового розповів про цього персонажа Василь Чухліб? Спробуй за поданим початком скласти свою казку. Придумай три кінцівки до неї.
- Розглянь малюнок. З якої казки цей кришталевий черевичок? Чи можеш ти розповісти, яку роль він відіграв у житті дівчини на прізвисько ... ?

- Розглянь малюнок. З якої казки ця горошина? Як вона вплинула на долю принца й принцеси?

- Які казки українських або зарубіжних письменників ти вже знаєш? Назви їхніх авторів.
- Пригадай мультфільми чи кінофільми, які знято за відомими тобі казками. Стисло перекажи їхній зміст. Намалюй епізоди, які тобі найбільше сподобалися.

ІВАН ФРАНКО

Одним з перших серед українських письменників твори для дітей почав писати Іван Франко.

«Діти були тим весняним промінням, яке зігрівало моє серце», — зізнавався письменник. Він легко знаходив з дітьми спільну мову, брав участь у їхніх розвагах. Маленькі читачі знають Івана Франка як автора віршованої казки «Лис Микита».

ЛИС МИКИТА

(Уривок)

Над ставком сидить Вовчиця,
бачить — Лис, щоб підживиться,
ліг та й рибу смачно їсть.

«Що це ти їси, Микитко?» —

«Рибку їм, шановна тітко». —

«Дай же, серденько, й мені!» —

«Рибки хочеться, тітусю?

До ставка біжіть. Клянуся —
повно там її на дні». —

«Е, в ставку! Чи я не знаю,
тільки як же упіймаю?» —

«Тітонько, навчу я вас.

Я ж рибалю кожну днину:
де лиш сіть свою закину,
маю здобич повсякчас». —

Так він лестився, крутився,
так Вовчиці піддобрився,
що повірила вона:
в мить одну на лід присіла,
хвіст у воду опустила,
держить там його, дурна.

«Лисе, — каже, — щось щипає!» —
«Цить, то риба так хапає!»
А хвоста мороз хапав...
«Лисе, можна витягати?» —
«Ні, ще треба зачекати», —
Лис Микита відказав.

«Лисе, тягне щось і смика!» —
«Цить, то щука превелика
так вовтузиться з хвостом...»
А то хвіст їй примерзає...
«Ой! Тягну!» — вона гукає.
«Не тягни, ще буде й сом!»

Та вона, хоч тее чула,
вже не стерпіла, шарпнула...
Не пускає... «Ну, тягни! —
каже Лис. — Там риб багато,
треба швидше витягати,
повтікають-бо вони».

Ще шарпнула раз і вдруге,
аж завивши від напруги, —
хвіст неначе прикипів...
Каже Лис: «Ну, слава Богу,
он ідуть нам на підмогу
люди з сіл та хуторів».

• Назви персонажів прочитаної казки. Якими їх зобразив автор?

- Чим закінчилася риболовля для Вовчиці?
- Пригадай українську народну казку, до якої подібний твір Івана Франка.
- Розглянь малюнок до казки. Яким зображено Лиса?

ЮРІЙ ЯРМИШ

Український письменник Юрій Ярмиш народився на Дніпропетровщині. Він є автором оповідань і казок для дітей, які перекладено п'ятнадцятьма мовами світу. У творах Юрія Ярмиша часто діють герої народних казок.

ТА САМА МИШКА

Була собі Мишка. Та сама, без якої Ріпку не змогли Дідусь разом з Бабусею, Онучкою, Жучкою та Кицькою вирвати. Тільки ото коли Мишка підбігла та Кицьку за хвоста вхопила та дружно всі разом смикнули — отоді й витягли Ріпку. І Бабуся стала Мишці біля нірки шматочок сиру класти. І Кицька ту Мишку вже не лякала.

А Мишка дуже запишалася!..

Наступної осені знов кличе Дідусь усіх Ріпку рвати.

А Мишка й каже:

— Я ще не встигла відхекатись од торішньої Ріпки. Дуже важка робота була. Страх як я наморила-ся. Тягніть самі!

Дідусь ухопив Ріпку за чуб, а Бабуся, Онучка, Жучка, Кицька ухопились одне за одного — і дружно витягли нову Ріпку. Навіть ще більшу, ніж торік! Усі були задоволені.

Тільки Мишка ніяк не могла збагнути, чому це Бабуся почала забувати покласти їй перед ніркою шма-

точок сиру? А Кицька — та стала страхітливо шипіти і лякати Мишку. Хоч із двору сіроманці втікай.

- Пригадай персонажів української народної казки «Ріпка». Опиши їхні дії в народній і літературній казках.

- Що спільного й відмінного в народній казці та казці Юрія Ярмаши? Чого більше?

- Читай, намагаючись передбачити, що відбуватиметься далі.

КАЗКА ПРО РІПКУ ТА ВНУЧКУ

У Бабусі та Дідуся виросла Ріпка. Ось така — завширшки! Ось така — заввишки!

— Нумо Ріпку рвати, — кличе Дідусь Бабусю, — бо сам не здужаю.

Тягне, тягне Бабуся — аж поперек заболів, а Ріпка — ані руш! Збіглися помічники.

- Як ти вважаєш, хто допоможе?

І Собака тягнув...

І Кицька допомагала...

І Мишка аж упріла...
А Ріпка і не поворухнулась.

• Чому?

Бо не схотіла ту Ріпку рвати Внучка. Вона була білоручка.

• Які важливі для тебе думки Юрій Ярмиш висловив у своїх казках?

ВАСИЛЬ ЧУХЛІБ

У цього письменника своє, особливе бачення світу. Він уміє однаково цікаво й захопливо розповідати про працю, пустощі, турботи.

Герої творів Василя Чухліба — це діти й дорослі, звірі й птахи... Про них ти можеш прочитати у збірці оповідань і казок «Олень на тому березі».

• Прочитай заголовок казки. Поміркуй, про що в ній ітиметься.

ЗАЯЧИЙ ХОЛОДОК

Колись, давним-давно, росли величезні ліси заячого холодку. І селилися в них зайці гамірливими селами й селищами. Тепер же заячий холодок лиш подекуди в лісі. Під гіллястими кучерявими деревцями зайці люблять спочивати і вести довгі розмови про життя-буття.

Хтозна, звідкіля прибудився до Золотого бору капловухий Заєць. І такий же задавака та нахаба!

— Це мій холодок! — заявив, улігшися під одним деревцем.

— І це мій! — вигріб собі ложе під іншим.

— І це мій! — побіг під третє, зігнавши звідтіля зайчат.

— Хіба так можна?! — прибігли скаржитися вони Дідові-зайцю.

— Не хвилюйтеся, — заспокоїв їх Дід. — Побачимо, що з того далі буде.

Пішли зайці на город по капусту. Капловухий Заєць вибрав найбільшого качана, силкується, ніяк не покотить.

— Облиш! — сказав йому заєць Дід. — Це наша капуста.

Поплентався капловухий Заєць у свій холодок ні з чим. Лежить насурмонившись, лапу на лапу закинув. Аж чує: зайці збираються на город по моркву. І він з ними. Учепився за найбільшу морквину, тягне.

— Облиш! — сказав йому заєць Дід. — Хіба це твоя морква? Це наша!

Розсердився капловухий Заєць. Лежить у холодку, не поворухнеться.

А зайці повсідалися на осонні, ласують морквою, капустою.

Капловухому мультко стало лежать і їсти хочеться.

— Ідіть уже в холодок! — гукає до зайців.

— А хіба то наш холодок? То ж твій, — відказують йому зайці.

Капловухий Заєць як підскочить та як загаласує на весь ліс:

— Це наш холодок! Наш!

А зайці як засміються! Отож-то.

- Чи правильним виявилось твоє припущення про зміст казки?
- Знайди в тексті слова, якими автор характеризує капловухого Зайця. Добери свої слова-ознаки.
- У чому виявлялася нахабність Зайця?
- Намалюй Зайця таким, яким уявляєш його на початку та в кінці казки.
- Чи можна сказати, що Заєць зрозумів свою провину? Обґрунтуй відповідь рядками з тексту.
- **Робота в групі.** Прочитайте казку в особах.
- Пригадай прочитані казки українських письменників. Що в цих творах є казковим? А що могло бути насправді?
- Наведи по кілька прикладів народних і літературних казок. Назви їхніх авторів.
- Прочитай вірш-загадку Дмитра Білоуса. Відгадай, про яку казку йдеться і хто її автор.

ЗАШИФРОВАННИЙ ХИТРЮГА

Загадку цю, хоч вір, хоч не вір,
заплутав хитрючий звір.

Ще й з читачем затіває спір:

«Я змальований, — каже, — співцем

видатним,

А ТИ КИМ?

СИЛ не стане в тебе й терпцю
розгадати шараду цю!»

(Бо себе він, бач, затаїв
шрифтом виділених у загадці слів).

А ти зосередься тіль-тіль,
ті слова прочитай відсіль і відтіль —
і вгадаєш, хто звір метикований
і в якого поета змальований.

- Розглянь малюнки. До яких вони казок? Чому на першому малюнку немає мишки, а на другому — внучки?

Скринька казок зарубіжних письменників

ШАРЛЬ ПЕРРО

Французький письменник Шарль Перро жив понад три століття тому. Тоді казки не вважали поважним різновидом літератури. Однак завдяки книжкам, виданим Перро, таке ставлення поступово змінилося. Його казки обговорювали в палацах вельмож, їх захоплено переповідали в оселях простих городян і селян.

Написані на основі зразків усної народної творчості казки Шарля Перро доводять, як важливо бути добрим, чесним, хоробрим, працелюбним. І нині «Попелюшка», «Кіт у чоботях», «Червона Шапочка» залишаються улюбленими казками дітей і дорослих.

Чи знаєш ти?

Кілька століть героїня однієї з найвідоміших казок Шарля Перро танцювала на балу й тікала від принца в кришталевих черевичках. Однак український перекладач Роман Терещенко наполягає на тому, що сталося таке через неточність перекладу з французької. Він доводить: насправді Перро взув свою Попелюшку в черевички з коштовного хутра соболя. А отже, й казка має називатися «Попелюшка, або Соболевий черевичок».

• **Робота в групі.** Розгляньте малюнки (с. 147–148). Пригадайте, як жила Попелюшка; чому її так називали; як дівчина потрапила на бал у королівському палаці; хто їй допомагав; чому черевичок Попелюшки залишився в палаці.

- Прочитай продовження казки в перекладі Романа Терещенка.

ПОПЕЛЮШКА, АБО СОБОЛЕВИЙ ЧЕРЕВИЧОК

(Уривок)

На сходах Попелюшка загубила один зі своїх соболевих черевичків, і принц шанобливо підібрав його.

Він підбіг до брами і спитав у вартових, чи не бачили вони, куди поїхала юна принцеса. Але вартові відповіли, що нікого не бачили, крім хіба що якоїсь убогої дівчини...

Не почувши нічого втішного, принц сумно повернувся до палацу. Він думав тільки про те, як розшукати чарівну втікачку.

А Попелюшка прибігла додому зовсім задихана, без карети, без лакеїв, у своїй старій подертій сукénці. Нічого не залишилося в неї від її розкішного вбрання — тільки один черевичок.

Коли сестри приїхали з балу, Попелюшка спитала, чи була там сьогодні прекрасна незнайомка. Вони сказали, що була, але зникла, тільки-но почало бити північ, і зникла так швидко, що навіть загубила свій соболевий черевичок, та такий гарний, що кращого ніколи не було ні в кого в світі. А принц підібрав черевичок прекрасної незнайомки і лише на нього дивився, бо, певно, дуже закохався в принцесу.

Вони сказали правду: принц і справді покохав красуню. За кілька днів він звелів привселюдно, під звуки фанфар¹, оголосити, що одружиться з тією дівчиною, на яку прийдеться соболевий черевичок.

¹ *Фанфа́ра* — духовий музичний інструмент, який використовують для виконання музичних фраз урочистого характеру.

Принцові посланці поїхали по всій країні й міряли черевичок спершу принцесам, потім герцогиням, тоді всім дівчатам з вельможних родин, але все було марно.

Нарешті принесли черевичок і двом Попелюциним сестрам. Та що вони не робили, як не старалися — не взули черевичка, бо він не налазив на їхні ноги. Тоді Попелюшка, яка відразу впізнала свій черевичок, сказала сміючись:

— А дайте-но й мені поміряти, — може, на мене налізе?

Сестри зареготали й почали глузувати з неї. Але принців посланець пильно глянув на Попелюшку, побачив, яка вона гарна, і сказав:

— Так, хай і вона спробує — адже мені наказано міряти черевичок усім дівчатам.

Він посадив Попелюшку на ослінчик і поміряв черевичок на її маленьку ніжку. І диво! — черевичок озувся так швидко та легко, ніби ніжка тільки того й чекала!

Сестри здивувалися, але коли Попелюшка вийняла з кишені другий такий черевичок і наділа його на другу ніжку, вони аж уклакли на місці.

Раптом з'явилася чарівниця, доторкнулася своєю паличкою до Попелюциного вбрання, і воно перетворилося не прегарну сукню, ще розкішнішу, ніж та, у якій дівчина була на балу. Сестри впізнали в Попелюшці ту красуню, що приїздила в королівський палац. Вони кинулися їй до ніг і благали вибачити за те, що зле з нею поводитись і кривдили її. Попелюшка підвела їх і сказала, що вибачає їм од щирого серця і просить наперед її любити.

Потім Попелюшку повезли до палацу, і принц побачив, що вона ще краща, ніж раніше. За кілька

днів відгуляли весілля. А Попелюшка, така ж добра, як і вродлива, взяла сестер у палац і незабаром оддала їх заміж за двох молодих вельмож.

- Відшукай і прочитай речення, у яких є слова: *чарівну втіачку; прекрасна незнайомка; побачив, яка вона гарна; сестри впізнали в Попелюшці ту красуню.*
- Продовж низку слів, якими можна описати красу Попелюшки: *чарівна...*
- Яку вдачу мала Попелюшка? Обґрунтуй свою відповідь за текстом. Чому дівчині нарешті пощастило?
- Обери і виконай завдання:
 1. Намалюй розкішну сукню Попелюшки, соболевий черевичок, паличку чарівниці.
 2. Відшукай у казці рядки, у яких ідеться про принца. Розкажи про нього.

ГАНС КРІСТІАН АНДЕРСЕН

Ганс Крістіан Андерсен — славетний данський казкар 19 століття.

У дитинстві Андерсен був незвичайним хлопчиком. Тихий, сором'язливий, він не брав участі в галасливих розвагах ровесників, багато читав, мріяв. Маленький

Ганс складав п'єси й ставив їх у власному ляльковому театрі, сам робив ляльки, шив для них костюми. А ще він гарно співав, декламував вірші.

ПРИНЦЕСА НА ГОРОШИНІ

Жив собі один принц, і заманулося йому одружитися з принцесою, тільки з найсправжнісінькою принцесою. Він об'їздив увесь світ, щоб знайти собі наречену, але так і не знайшов. Принцес було багато,

та він ніяк не міг відшукати справжньої. Усім їм чогось та бракувало. І ось принц повернувся додому засмучений — дуже ж бо йому хотілося знайти справжню принцесу.

Якось увечері занепогодило: гриміло, спалахувала блискавка і дощ лив як з відра. Раптом хтось постукав у міську браму, і старий король пішов відчиняти. За ворітьми стояла принцеса. Ой лишенько, на кого ж вона була схожа! Струмені дощової води стікали по її волоссю та сукні на черевички й витікали з-під низеньких підборів. А вона запевняла, що справжня принцеса!

«Ну, це ми перевіримо», — подумала стара королева, але нічого не сказала й пішла в покої. Там вона скинула з ліжка ковдру і простирадла й на голі дошки поклала горошину, потім поклала на горошину дванадцять матраців, а зверху накидала ще дванадцять перин із качачого пуху. У це ліжко поклали принцесу, там вона пролежала всю ніч. Уранці принцесу запитали, як їй відпочивалося.

— Ох, дуже погано! — сказала принцеса. — Я майже всю ніч не склепила очей. І що це потрапило

мені в ліжку? Я лежала на чомусь твердому, і тепер моє тіло усе в синцях. Це ж просто жахливо!

Тут усі зрозуміли, що перед ними справжня принцеса, адже вона лежала на дванадцяти матрацах і дванадцяти перинах, а все одно відчула горошину. Такою чутливою могла бути тільки справжня принцеса.

І принц одружився з нею. Він-бо не сумнівався, що знайшов справжню принцесу. А горошина потрапила до музею, де й лежить досі, якщо тільки її ніхто не вкрав.

- Про що мріяв принц? Чим він був засмучений?
- За яких обставин принцеса з'явилася в королівському палаці? Який вона мала вигляд? Прочитай.
- Як принцесі вдалося переконати всіх, що вона справжня?
- Кого в наш час називають *принцесою на горошині*?
- Перекажи казку близько до тексту.
- Пригадай усі твори зі скриньки казок зарубіжних письменників. Який з них тобі найбільше сподобався? Над чим цей твір змусив тебе замислитися?

Повтори і пригадай

- Упізнай за описом персонажів казок українських письменників:
 - хитрий, улесливий, учив вовчицю ловити рибу;
 - задавака й нахаба, який полюбляв лежати в холодку.

- Упізнай казки за початком. Назви їхніх авторів.

Жив собі один принц, і заманулося йому...

Один багатий удівець одружився вдруге з удовою, такою чванливою та гордовитою, якої відколи світ ніхто й не бачив...

ЗМІСТ

Від автора	3
----------------------	---

З НАРОДНОГО ДЖЕРЕЛА

Народні дитячі пісні та малі жанри	4
Скринька пісень-небилиць	5
Два півники	6
Скринька пісень-забавлянок	7
Зайчику, зайчику	8
Скринька пісень-закличок	8
Іди, іди, дощику	9
Іди, іди, дощику	9
Не йди, не йди, дощику	10
Глухий дощик	10
Скринька пісень-ігор	11
Подояночка	11
Ходить гарбуз по городу	12
Скринька загадок	13
Скринька прислів'їв і приказок	15
Скринька скоромовок	17
Скринька лічилок	19

Авторські вірші та малі жанри для дітей	21
--	-----------

<i>Марійка Підгірянка</i>	<i>22</i>
Ліс	22
Прийшла осінь	22
<i>Наталя Забіла</i>	<i>23</i>
«Ладки, ладоньки, ладусі...»	24
«Ой чук-чуки...»	24

Дош іде	25
<i>Леонід Глібов</i>	26
Загадка	26
<i>Степан Жупанин</i>	28
Наталчина пригода	28
Загадка	29
<i>Олена Пчілка</i>	30
«Вже ж улюбому куточку...»	31
Із записів Олени Пчілки	31
<i>Грицько Бойко</i>	32
Лелі	32
Подзьобав і пострибав	32
Народні казки	34
Скринька українських народних казок	35
Колобок (<i>Уривки</i>)	35
Горобець та билина (<i>Уривки</i>)	37
Лисичка-сестричка (<i>Уривки</i>)	38
Скринька казок народів світу	41
Міньба	
(<i>Російська казка. Уривки</i>)	41
Як дівчина короля перехитрила	
(<i>Угорська казка</i>).	43
Жбан меду	
(<i>Сербська казка. Уривки</i>).	46

З ЛІТЕРАТУРНОЇ СКАРБНИЦІ

Поетична майстерня	48
<i>Анатолій Костецький. Дивна звичка</i>	
(<i>Скорочено</i>)	48
<i>Вадим Скомаровський. Іграшки</i>	50
<i>Віктор Терен. Осінь</i>	50
<i>Ігор Січовик. Неслухняний язичок</i>	50

<i>Микола Вінграновський.</i>	
«Теплий дощик-срібнопад...»	51
<i>Тамара Коломієць. Бусел</i>	51
<i>Платон Воронько.</i>	
«Чапля зшила черевички...»	52
<i>Оксана Сенатович. Веселий сміх</i>	52
Поетична збірка 1	55
<i>Тарас Шевченко</i>	55
«Зоре моя вечірняя...»	55
«Сонце заходить, гори чорніють...»	56
«Тече вода з-під явора...»	56
«Тихесенько вітер віє...»	57
«Он гай зелений похилився...»	57
<i>Леся Українка</i>	58
«З гір на долину...»	58
«Барвіночку мій хрещатий...»	59
Поетична збірка 2	60
<i>Олександр Олесь</i>	60
«В небі жайворонки в'ються...»	60
Ліс восени	61
Біга зайчик-скакунець	63
<i>Катерина Перелісна</i>	65
Змерз	65
Віхола	66
Поетична збірка 3	68
<i>Микола Вороний</i>	68
Сніжинки	68
<i>Любов Забашта</i>	70
Біле свято зими	70
Берізонька	70

Поетична збірка 4	72
Платон Воронько	72
Казка про рукавичку	72
Причина	73
Картина	74
В лісі є зелена хата	75
Суничка-сестричка	76
Володимир Лучук	77
Білий вірш	78
Дикий мак	79
Ліна Костенко	80
Білочка восени	81
Баба Віхола	82
Пряля	83
Соловейко застудився	84
Вадим Скомаровський	85
Клени	85
Щиглик	86
Козубок-колобок	87
Ганна Чубач	88
У лісочку на пеньочку	88
Роса	90
Анатолій Костецький	91
Починається весна	91
Рибалка-дивак	92
Не хочу	93
Анатолій Камінчук	94
Баба Віхола	94
Котики вербові	95
Береза розвивається	95
Ремез	96
Тамара Коломієць	97
Нагідка	97
Біле поле полотняне	98

<i>Ігор Січовик</i>	101
Віддячила	102
Хитра Киця	102
<i>Іван Світличний</i>	106
Півень-горлопан	106
Слухала Лисичка Солов'я	107
Оповідання	109
Скринька цікавих і повчальних історій	109
<i>Олександр Копиленко</i>	110
Хоробре кошеня	110
<i>Юрій Старостенко</i>	111
Смілива зозулька	112
<i>Микола Трублаїні</i>	113
Тико і Волохан	113
Хвиля-напасниця	115
<i>Василь Сухомлинський</i>	116
Які вони бідні	117
Вербa — мов дівчина золотокоса	118
<i>Віра Артамонова</i>	120
Ясенок	120
<i>Володимир Сенцовський</i>	121
Бабусин онучок	122
<i>Андрій М'ястківський</i>	124
Мудра голка	125
<i>Василь Струтинський</i>	126
Як дихає верба	126
Скринька сміху	128
<i>Анатолій Григорук</i>	128
З курми лягай, з півнями вставай	128
<i>Всеволод Нестайко</i>	130
Як ми літали в космос (<i>Скорочено</i>)	130

Літературні казки	137
Скринька казок українських письменників	139
<i>Іван Франко</i>	139
Лис Микита (<i>Уривок</i>)	139
<i>Юрій Ярмаш</i>	141
Та сама Мишка	141
Казка про Ріпку та Внучку	142
<i>Василь Чухліб</i>	143
Заячий холодок	143
Скринька казок зарубіжних письменників	146
<i>Шарль Перро</i>	146
Попелюшка, або Соболевий черевичок (<i>Уривок</i>) . .	149
<i>Ганс Крістіан Андерсен</i>	151
Принцеса на горошині	151